

T.C. ANADOLU ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ

YAP - İŞLET - DEVRET MODELİ VE TÜRKİYE UYGULAMASI

(Yüksek Lisans Tezi)

Saniye Doğan

Eskişehir — 1991

ANADOLU ÜNİVERSİTESİ
MERKEZ KÜTÜPHANESİ

Anadolu Üniversitesi
Merkez Kütüphane

İ Ç İ N D E K İ L E R

T A B L O L A R	V
G İ R İ Ő	1

B i r i n c i B ö l ü m

YAP-İŞLET-DEVRET MODELİNİN GENEL ÖZELLİKLERİ

<u>I. YAP-İŞLET-DEVRET KAVRAMI</u>	3
A- Y.İ.D.'nin Tanımı	3
B- Y.İ.D.'in Unsurları	6
C- Y.İ.D. Benzeri Uygulamalar	9
1) Yap-Kirala-Devret	9
2) Tamamla-İŞlet-Devret	10
3) Kur-İŞlet-Devret	10
4) Y.İ.D. Benzeri Diğer Uygulamalar	11
<u>II. YAP-İŞLET-DEVRET MODELİNİN UYGULAMASINA YOL AÇAN</u>	
<u>FAKTÖRLER VE MODELİN EKONOMİK ETKİLERİ</u>	12
A- Y.İ.D.'nin Uygulanmasına Yol Açan Faktörler...	12

T A B L O L A R

<u>Tablo No:</u>	<u>Tablo Adı:</u>	<u>Sayfa No:</u>
I	Çeşitli Ülkelerde Toplam Sabit Sermaye Yatırımları İçinde Kamu Kesiminin Payı	13
II	Yıllar İtibariyle Toplam Kamu ve Özel Yatırımların GSMH İçindeki Payı	45
III	Yıllar İtibariyle Dışborç Ödemeleri ..	49
IV	Yıllar İtibariyle Yeniden Alınan Krediler	50
V	Yıllar İtibariyle Yabancı Sermaye Yatırımları	50
VI	Mahalli İdare Yatırımlarının Dağılımı	60

G İ R İ Ő

Sermaye birikimindeki yetersizlik gelişmekte olan Őlkelerin en önemli sorunlarından¹dır. Bu Őlkeler geliŐmeleri için gerekli kaynakları sağlayabilmek amacıyla yurtiçi tasarruflara ek olarak iki araca başvurmaktadırlar. Bu araçlardan ilki dış borçlanma, ikincisi yabancı sermaye yatırımları olmaktadır. Borçlanma olanaklarının gittikçe azalması gelişmekte olan Őlkelerin borçlarını ödemelerindeki zorluklar bu Őlkeleri yeni çözümler aramaya yöneltmektedir. Gelişmekte olan Őlkelerin dışborç sorunlarına ve sermaye yetersizliğine çözüm getirmesi amacıyla son yıllarda geliŐtirilen araçlardan biri de, Yap,İŞlet-Devret Modeli olmaktadır.

Yap-İŞlet-Devret başta altyapı olmak üzere çeşitli yatırım projelerinin devlet bütçesine yük olmadan, yerli ve yabancı firmaların katılımı ile gerçekleştirilmesi için oluşturulmaz ⁰⁵ bir ekonomik işbirliği modelidir. Genel olarak modelde ilgili kuruluş (genelde kamu kuruluşu) ve teklifçi kuruluşlar bulunmaktadır. Projelerin yapımını üstlenen şirket bir tesisi

inşa etmeyi ve belirli bir süreyle bağlı olarak işletmeyi, belirlenen sürenin sonunda tesisi işler durumda ilgili kuruluşa (genelde kamu kuruluşuna) devretmeyi yüklenmektedir.

Türk ekonomisinde gerçek anlamda Yap-İşlet-Devret Modeli 1984 yılında gündeme gelmiştir. Model sayesinde, bir bölümü tamamlanmış, bazıları yapım ve proje aşamasında olan milyarlarca dolarlık yatırımlar bulunmaktadır. Üstelik bu yatırımlar devlet bütçesine yük olmadan gerçekleştirilmekte ve ülkenin refahının artmasına katkıda bulunmaktadır. Ayrıca model yüzbinlerce kişinin istihdamına olanak sağlamaktadır.

Bu çalışma iki bölümden oluşmaktadır. Birinci bölümde önce Yap-İşlet-Devret kavramı, tanımı, modelin unsurları, modelin işleyişi ve Y.İ.D. benzeri uygulamalar tanıtılmış daha sonra da Y.İ.D. Modelinin uygulamasına yol açan faktörler ve modelin ekonomik etkileri incelenmiştir.

İkinci bölümde Türkiye'de Yap-İşlet-Devret Modeli uygulamasının kısa bir tarihçesi ve modelin işleyişi verildikten sonra modele konu olan bazı projeler tanıtılmıştır. Daha sonra Türkiye'de Y.İ.D. Modelinin uygulamasına yol açan faktörler ve modelin ekonomik etkileri belirtilmiştir.

B i r i n c i B ö l ü m

YAP-İŞLET-DEVRET MODELİNİN GENEL ÖZELLİKLERİ

I. YAP-İŞLET-DEVRET KAVRAMI

A- Y.İ.D.'nin Tanımı

Yap-İşlet-Devret, başta altyapı olmak üzere çeşitli yatırım projelerinin yerli ve yabancı firmaların katılımı ile gerçekleştirilmesi için oluşturulmuş bir ekonomik işbirliği modelidir. Modelin amaçları; büyük ölçekli yatırım projeleri için kaynak sağlamak, özel sektör girişimciliğini teşvik etmek, projenin kapasite, teknoloji ve uygulama yönünden ekonomik olmasını ve modern yönetim tekniklerinin ülkeye transferini, yabancı sermaye ve yerli girişimci ortaklığı ile kurularak şirketler kanalıyla gerçekleştirmektir.

Genel olarak model şu şekilde açıklanabilir. Uluslar arası bir konsorsiyum ve yerli sermayenin de katılımı ile bir şirket oluşturulur. Oluşturulan şirket yatırımına karar

verilen projenin dizaynı, yatırım için gerekli özkaynak ve kredinin temininden sorumludur. Bunun yanında, tesisin inşaatı, işletme ve bakımından da sorumlu olacaktır. Şirket kurulacak tesisin üreteceği mal ve/veya hizmeti karşılıklı anlaşmaya varılan bir süre için belirlenen fiyattan devlete satacaktır. Bu süre sonunda tesisi devlete devredecektir (1).

Devletin satın almayı garanti ettiği mal ve/veya hizmetin birim fiyatının belirlenmesinde; kredi, borç ve özsermaye geri ödemesi, işletme ve bakım giderleri, kâr oranı, yurtiçi ve dünyadaki birim üretim maliyetleri dikkate alınmaktadır.

Modele ilişkin risk paylaşımı şu şekilde açıklanabilir. Devletin üretilen mal ve/veya hizmetin satın alma garantisini, yapım ve işletme boyunca ortaya çıkabilecek, doğal afet, savaş ve olağanüstü haller gibi projeyi sıkıntıya sokacak riskleri üstlenmesinin dışında diğer tüm risk ve sorumluluklar şirkete ait olmaktadır. Modelin teorisi gereği risk paylaşımının bu şekilde olmasına karşın bazı projelerde devlet bir takım ekstra risk ve sorumluluk altına da girebilmektedir (2).

Model tanımı gereği, üretilen mal ve/veya hizmetler ölçülebilecek değerde ve gelir getirecek büyüklükte yatırım

(1) DPT, **Yap-İşlet-Devret Modeli**, 1990, s.2.

(2) DPT, **Yap-İşlet**, s.2.

projelerine uygulanabilir. Bunlara örnek olarak; hidroelektrik santral ve barajlar, termik santraller, havalimanları, metrolar, demiryolları, otoyollar ve şehirsuyu şebeke yatırımları gibi projeler gösterilebilir (3).

Bütün bunların yanında Yap-İşlet-Devret modelinin öncelikle altyapı ve diğer yatırım projelerinin gelişmesi ve ülke ekonomisi açısından gerek doğrudan, gerekse dolaylı birçok avantajları vardır. Bu model sayesinde örneğin;

- Önceliği olan büyük ölçekli yatırım projelerine ek finansman kaynakları oluşturulacaktır,
- Projeler zamanında gerçekleştirilerek maliyet optimum düzeyde tutulabilecektir,
- Modern yönetim ve efektif işletme teknikleri uygulanacaktır,
- İleri teknoloji ve know-how transferi sağlanacaktır,
- Yabancı firma kaynaklarından en güvenli ve ucuz yararlanma olanakları doğacaktır,
- Altyapı yatırımları için zaten kısıtlı olan devlet bütçesine yük getirilmemiş ve böylece bütçenin diğer önemli sektörlerle daha sağlıklı bir şekilde yönlendirilmesi sağlanmış olacaktır,

(3) DPT, Yap-İşlet, s.3.

- Modelin başarılı bir biçimde uygulanması sonucu ülkenin yurt dışında kredi itibarı artacak, dolayısıyla ile yatırımcıların ülkede yatırım yapması için bir teşvik unsuru sağlanmış olmaktadır (4).

Teklif veren ve alan kuruluşlar arasında düzenlenen sözleşmelerle işlerlik kazanabilen Yap-İşlet-Devret modelinin uygulamalarında değişik tiplerde sözleşmeler düzenlenmektedir (5).

B- Y.İ.D.'in Unsurları

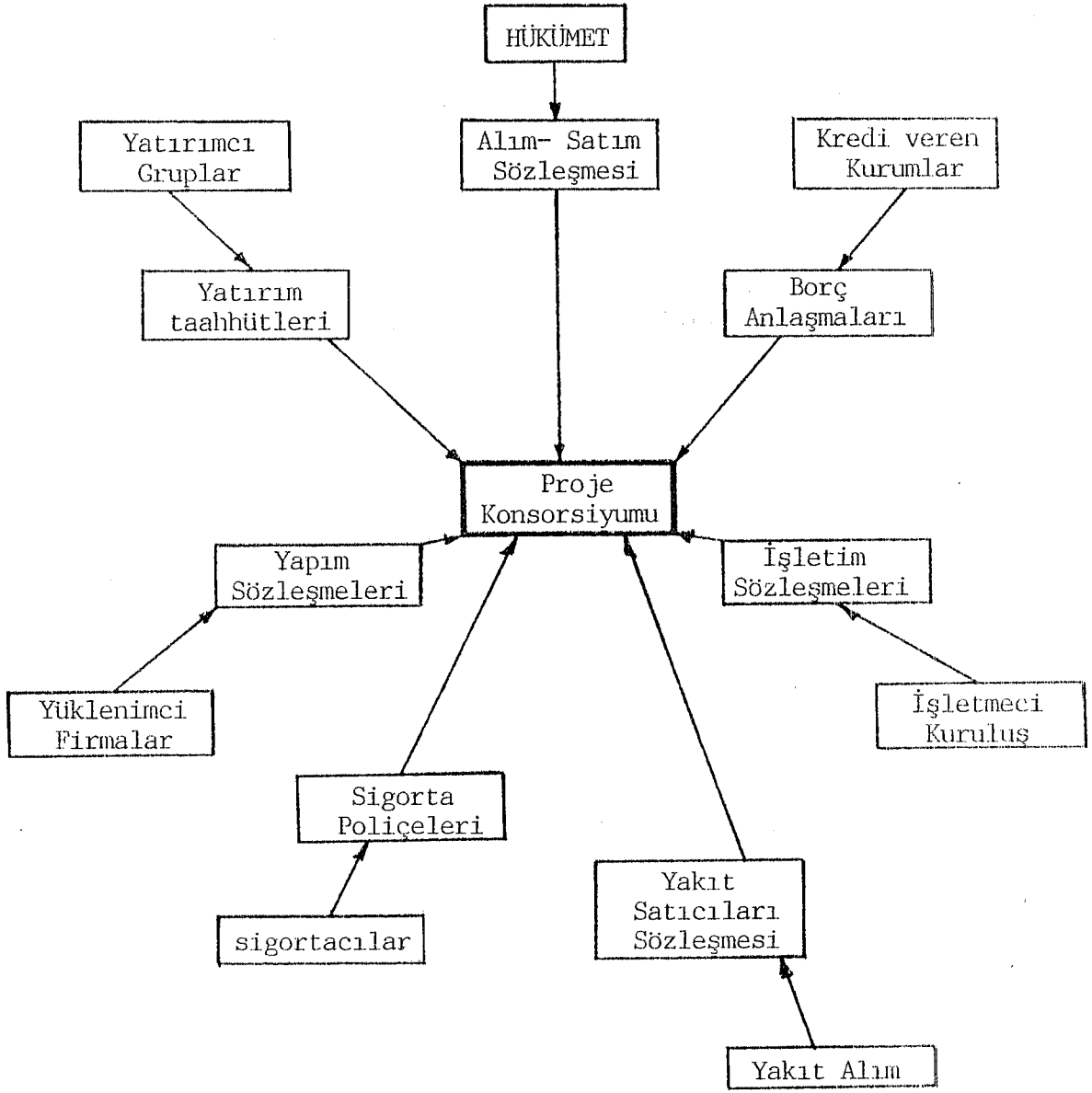
Yap-İşlet-Devret modelinde genel olarak yabancı ve yerli yatırımcılar, kurucular, işletmeciler ve finansör kuruluşlar yer almaktadır.

Modeldeki taraflararası etkileşim biçimi aşağıda bir elektrik enerjisi üretim projesinde örneklenmiştir.

(4) DPT, **Yap-İşlet**, s.2-3.

(5) "Y.İ.D. Modeline Uygun İmtiyazlı İşletmelerde Sermayenin İtfası Amortismanı", **İşletme ve Finans Dergisi**, S.58, Ocak-1991, s.67.

(6) Sönmez KATMAN, "**Borçlu Ülkelerde Altyapı Yatırımlarının Özelleştirilmesi**", Dünya Gazetesi, 14-11,1988.

-Şekil I-

Bir Elektrik Enerjisi Üretim Projesinde Uygulanan
(Y.İ.D.) Modelinde Etkileşim Biçimi

Modeli oluşturan kurumların kendilerine göre çeşitli beklentileri vardır.

Üretilen enerjinin alıcısı olarak hükümet, yeni yatırım kaynakları aramakta ve projeyi en düşük maliyetle gerçekleştirmek istemektedir. Ayrıca, yeni teknoloji ve pazar talebini karşılamanın yanında, mali olanakların yatırımcı tarafından araştırılıp bulunmasını beklemektedir. Hükümet, yatırımlarda olağanüstü nedenler dışında risk üstlenmek istemekte, gerektiğinde yatırım için arazi ve eleman temin edebilmektedir.

Yatırımcı-yüklenimci-işletmeciler ise, yatırım için güvence istemektedirler. Ayrıca işletme giderleri, yakıt, yıllık kredi, özsermaye ve faizlerinin geri ödeme oranları ve işletme riskleri dışında belirli bir kâr elde etmeyi amaçlamakta ve aralarında güvence sağlayacak garantör bir kurum istemektedirler. Bu beklentiler daha da arttırılabilir.

Sigortacılar da, projenin yatırım ve işletme dönemlerinde tesislerin gerekli tüm sigorta işlemlerini üstlenirler.

Projede hükümet, Y.İ.D. Modeliyle kurulacak tesisten satın alacağı enerjinin bedelini döviz bazında belirlenen fiyat ve koşullarda ödemeyi taahhüt etmektedir. Ayrıca, yatırımın bürokratik işlemlerini yürütmektedir.

Yatırımcı ise, yatırım için arazinin kamulaştırılmasından ve yatırımın bütün mali işlemlerinden sorumludur.

Tarafların sorumlulukları yatırımın türüne göre değişiklik göstermektedir.

C- Y.İ.D. Benzeri Uygulamalar

Y.İ.D. Modelinde yatırımcı tesisi inşa etmeyi (yap), belirli bir süre ile bağlı olarak işletmeyi (işlet), belirlenen sürenin sonunda tesisi işler durumda ilgili kuruluşa devretmeyi (devret) üstlenmektedir.

Bununla birlikte uygulamada Y.İ.D.'e çok yakın bazı teknikler kullanılmaktadır. Bunları ayrı bir model olarak incelemek yerine, Y.İ.D. benzeri uygulamalar şeklinde adlandırmak daha uygun olabilir. Bunların başlıcaları aşağıda incelenmiştir.

1) Yap-Kirala-Devret

Bu modelde leasing sistemi kullanılmaktadır. Yatırımlarda leasing sisteminden yararlanmayı amaçlamaktadır (7).

Modele göre özel sektör tesisin yapımını üstlenecek (yap aşaması). Tesisin yapımını tamamladıktan sonra tesis devlet tarafından kiraya verilecek (kirala aşaması). Bu kiralama süresinin sonunda tesis ilgili hükümete devredilecektir (devret aşaması).

Bu modelden öncelikle büyük hacimli yatırımlarda, enerji, turizm gibi sektörlerde yararlanılabilir.

(7) Dünya Gazetesi, 16.3.1988.

Modeli Şu Şekilde rnekleyebiliriz. Yap-Kirala-Devret Modeliyle bir baraj yapsın. Barajın yapımını zel Şirket gerçekleŐtirir (yap). Yapımı tamamladıktan sonra baraj devlet tarafından kiraya verilir (kirala). Bu kira sözleŐmesinin 10 yıl olduğu düşünülürse her yıl için bir senet imzalanabilir. Bu 10 yıl sonunda tesis devredilir (devret).

2) Tamamla-İŞlet-Devret

Bu modelde de yarım kalmış ve bütçeden denek ayrılmayan bazı kamu yatırımlarının yanısıra çeşitli nedenlerle tamamlanamamıŐ özel sektör yatırımlarının, özel sektör ve yabancı sermayeli kaynaklarla bitirilmesi öngörülmektedir.

Y.İ.D. Modelinde yatırımcı tesisin inŐaatından itibaren tüm sorumlulukları yüklenmektedir. Bu modelde ise yatırıma baŐlanmış ancak tamamlanamamıŐ yatırımların sorumluluğunu üstlenmektedir.

Bu model imalat sektöründe uygulanabilir. Çeşitli nedenlerle alıŐtırılamayan fabrikaların çalıŐtırılmasında kullanılabilir. Örnekler diğer sektörler için de verilerek daha da arttırılabilir.

3) Kur-İŞlet-Devret

Modelde retici firma kurulu bir tesise yalnız ilgili cihazı kurar (kur) ve bu cihazı belirli bir süre işlettikten sonra (işlet) kuruma devreder (devret).

Model hastanelerin cihaz ihtiyacının karşılanabilmesi için uygulanabilir (8).

Modelin işleyişi şu şekilde örneklenebilir. Üretici firma ihtiyaç duyulan cihazı hastaneye kurmakta ve bu cihazın işletilmesinden elde edilen gelir ile cihazın bedelini ödemektedir. Daha sonra cihaz hastaneye devredilmektedir. Model sayesinde üretici firma, yeni pazarlar bulma avantajına sahip olurken, hastane de kendi olanaklarıyla örneğin, on yılda elde edebileceği cihaza on yıl önce sahip olabilir.

4) Y.İ.D. Benzeri Diğer Uygulamalar

a) Restore Et-İşlet-Devret

Bu model tarihi eserlerin restore edilmesinde uygulanabilir. Modelde tarihi yerler onarılır, onarımı üstlenen kurum belirli bir süre işletir ve bu süre sonunda ilgili kuruluşa devreder (9).

a) Yap-İşlet-Sahipol

Yukarıda işlenen modellerin devret aşamaları olmazsa, yani bu aşamalar devretsiz düşünülürse model Yap-İşlet-Sahipol olarak uygulanabilir (10).

Modelde yatırımcı tesisi yapar belirli bir süre işlettikten sonra tesisin sahibi olur. Bu durum ilk üç aşama için

(8) Dünya Gazetesi, ?, ?.

(9) Panorama, ..?, ?.

(10) Nüvit OKTAY, **Karşılıklı Ticaret Sistemi**, Anadolu Ün.Ya.No.232, İ.İ.B.F. Ya.No.52, Eskişehir, 1987, s.287.

geçerli olabilir. Restore et-işlet-devret; tarihi eserler için tasarlandığından, devret aşaması olmadan düşünülmektedir. Çünkü bu projeler tekrar kamuya devredilmektedir.

II. YAP-İŞLET-DEVRET MODELİNİN UYGULAMASINA YOL AÇAN

FAKTÖRLER VE MODELİN EKONOMİK ETKİLERİ

A- Y.İ.D.'nin Uygulanmasına Yol Açan Faktörler

Modelin uygulamasına yol açan faktörlerden en önemlileri gelişmekte olan ülkelerin dış borçları ve kaynak yetersizliği olarak kabul edilmektedir.

Kamusal kuruluşlar genelde sermaye yoğun sanayi işletmeleridir. Bu nedenle de ulusal yatırım toplamından aldıkları pay yarattıkları katma değerden ve istihdam oranından fazladır. Tablo I'de geçtiğimiz yıllarda çeşitli ülkelerde toplam sabit sermaye yatırımları içinde kamu kesiminin aldığı pay oranı görülmektedir. Ancak bu sayılara kamu bankalarınınca taahhüt edilmiş özel sektör kullanımlı ve devlet borcu niteliğindeki dış kredi kaynakları katılmamıştır. Bunlar da eklendiğinde oranlar giderek yükselmektedir (11).

(11) Sönmez KATMAN, "Borçlu Ülkelerde Altyapı Yatırımlarının Özelleştirilmesi", Dünya Gazetesi, 14.12.1988.

Tablo I

Çeşitli Ülkelerde Toplam Sabit Sermaye Yatırımları
İçinde Kamu Kesiminin Payı

Ülke	Kamusal Yatırımların Toplam Sabit Sermaye Yatırımları İçindeki Oranı (%)
Yeni Sanayileşmiş Ülkeler:	
Brezilya (1979)	23
Kore Cumhuriyeti (1978-80)	23
Gelişmekte Olan Ülkeler:	
Cezayir (1978-81)	68
Habeşistan (1978-80)	37
Fildişi Sahili (1979)	40
Zambiya (1979-80)	61
Bangladeş (1974)	31
Pakistan (1978-81)	45
Hindistan (1978)	33
Peru (1978-79)	15
Venezuela (1978-80)	36
Türkiye (1983)	61
İleri Sanayileşmiş Ülkeler	
Fransa (1982)	32
İtalya (1982)	30
B. Almanya (1982)	15
İngiltere (1983)	16

Kaynak: World Bank: World Development Report 1983, s.49.

Bu nedenlerden gelişmekte olan ülkeler, sürekli bütçe açığı vermekte, döviz girdileri, dışborç, anapara ve faiz ödemeye yetmemektedir. Yetmediği için de borçlarını yeniden borçlanarak ödemektedirler. Gelişmekte olan ülkelerin dış borçları ve bunların ödenmesindeki zorluklar, özelleştirme kavramı çerçevesinde çözümler aranması sonucunu doğurmuştur (12).

Bu çözümlerden biri de yatırımlarda Yap-İşlet-Devret Modelinin kullanılmasıdır. Model gelişmekte olan ülkelerin dışborç sorununa belli ölçülerde katkıda bulunur. Modeli uygulayan ülkeler yatırımlar için doğrudan borçlanma yolu ile kaynak yaratmak zorunda kalmazlar. Finansmanı, projeyi teklif veren firmalar sağlamaktadır.

B- Y.İ.D.' in Ekonomik Etkileri

1) Tasarruf, Yatırım ve Gelir Etkisi

Ülkelerin refaha ulaşma derecelerinin birçok ölçütü içinde temel bir gösterge olarak kişi başına düşen milli gelir kullanılmaktadır. Kişi başına milli gelirin arttırılması her yıl bir önceki yıla oranla yatırımların arttırılmasıyla olmaktadır. Bunun için de ekonomide her yıl yaratılan toplam kaynakların belirli bir bölümünün tüketilmeyerek yatırımlara

(12) KATMAN, Borçlu..., a.g.m.

ayrılması gerekmektedir (13).

Toplam yurtiçi tasarruflar iki yolla artabilir. Bunlar, özel tasarrufların arttırılması ve kamu tasarruflarının arttırılmasıdır. Gelişmekte olan ülkelerde kişi başına gelir düşüktür. Düşük gelir düzeylerinde, marjinal tasarruf eğilimleri de düşüktür. Bundan dolayı artan gelir artan nüfus tarafından emilmekte ve tasarruflar önemli ölçüde artmamaktadır. Girişimci tasarrufları kısa sürede olağanüstü sonuçlar vermemektedir. Kamu tasarrufları, kamu tüketiminin, hızlı nüfus artışı, eğitim, sağlık, tarım ve savunma harcamaları nedeniyle, artması, vergi gelirlerinin, vergi kaçakçılığı nedeniyle arttırılamaması nedeniyle yeterli düzeye ulaşamamaktadır (14).

Gelişmekte olan ülkeler, geri kalmışlık kısır döngüsünü kırabilmek için, yatırımlarını arttırmak zorundadırlar. Ancak yatırımlarını arttırmak için gerekli tasarruf birikiminden yoksundurlar. Bu ülkelerin, kalkınma süreçlerinde karşı karşıya buldukları bir tasarruf-yatırım darboğazı veya sermaye yetersizliği, bir ölçüde dışarıdan ülkeye yapılacak tasarruflar ile ortadan kaldırılabilir (15).

(13) *Dünyada ve Türkiye'de Yabancı Sermaye Yatırımları ve Beklentiler*, YASED Yayınları No.33, İstanbul, 1988, s.70.

(14) Baran TUNCER, *Türkiye'de Yabancı Sermaye Yatırımları*, İktisadi Yayınlar, İstanbul, 1979, s.3-5.

(15) Rıdvan KARLUK, *Türkiye'de Yabancı Sermaye Yatırımları*, Ekonomik Yayınlar Dizisi, No.13, İstanbul, 1983, s.209.

Yap-İşlet-Devret Modeliyle sağlanan sermaye, iç tasarruf darboğazını genişletmek için önemli bir kaynaktır.

Model sayesinde toplam iç tasarruflarının arttırılması, modele yerli girişimcilerin katkısının sağlandığı ölçüde olasıdır. bunun için de yerli girişimcinin düşünülen yatırıma yabancı yatırımcı ile birlikte ya da yalnız katılmasını sağlamakla olabilir (16).

Her yatırım gibi Y.İ.D. Modeliyle gerçekleşen yatırımların da gelir arttırıcı etkisi vardır. Yatırımların gelir etkisi kısa dönemde görülen bir olayı olarak kabul edilmektedir.

Model kapsamında yatırımın yapılmasıyla, milli gelirden meydana gelen ve yatırımın yapılmasından önceki gelir düzeyinin, bir artış göstererek yükselmesi biçiminde ortaya çıkan etkiye, yatırımın gelir etkisi denmektedir.

Buna bağlı olarak, yatırım hacmindeki artışın, milli geliri ne kadar artacağını gösteren katsayıya da, modelin gelir çarpanı denmektedir (17).

Modelin yatırım etkisi şu şekilde olmaktadır. Y.İ.D. çerçevesinde yapılan altyapı yatırımlarının yapılması üretken

(16) Özhan ULUATAM- "Yap-İşlet-Devret Modeli Üzerine Düşünceler", İşveren Dergisi, Sayı 5, Şubat 1989, s.27.

(17) Ergül HAN, Kalkınmada Altyapı Yatırımları, İ.T.İ.A. Ya.No.127/77 Eskişehir, 1975, s.95.

yatırımların yapılmasına neden olabiliyorsa, modelin yatırım etkisi vardır denilebilir, yatırımlar üretken altyapı yatırımlarının sağladığı olanaklardan yararlanarak kurulur ve üretim aşamasına geçerler (18).

Y.İ.D. Modeliyle oluşan altyapı projelerinin yatırım etkisi ekonominin iki ayrı yerinde ortaya çıkmaktadır. Birincisi; çarpan-hızlandıran ortak modelinin işlemesiyle, ekonomide hareketlenen faaliyetlerin gereği olarak yapılan altyapı projelerinin yatırım etkisi, ikincisi; dengeli ve sürekli ekonomik gelişmenin sürdürülebilmesi için, ülkenin potansiyel gelişme gösteren üretken faaliyetlere açılması amacıyla yapılan altyapı projelerinin yatırım etkisidir (19).

2) Üretim Etkisi

Ulaştırma sektöründe modelden, otoyollar, metrolar, demiryolları, limanlar v.b. gibi projelerin yapımında yararlanılmaktadır. Örneğin, model çerçevesinde yapılan otoyolların çevresine, benzin istasyonları, restoranlar, moteller yapılarak hizmet üretimi çeşitlenebilir.

Enerji sektöründe de Yap-işlet-Devret ve Yap-Kirala-Devre modellerinden yararlanılabilir. Bu sektörden sağlanan enerji diğer alanların enerji ihtiyacını karşılamada önemli bir etken olabilmektedir.

(18) HAN, a.g.e., s.96.

(19) HAN, a.g.e., s.97.

Turizm sektöründe modelden oteller, tatil köyleri v.b. gibi tesislerin yapımında yararlanılmaktadır.

İmalat sektöründe Tamamla-İşlet-Devret, Çalıştır-İşlet-Devret Modellerinden yararlanılarak üretim arttırılması sağlanabilir.

Sağlık hizmetlerinde ise özellikle Kur-İşlet-Devret uygulamasıyla, hastanelern cihaz ihtiyacının karşılanmasında yararlanılmaktadır.

Ticaret alanında ise, model çerçevesinde ticaret merkezlerinin yapımında yararlanılmaktadır. Örneğin, büyük alışveriş merkezleri gibi.

Yerel yönetimlerde ise, Belediyeler model kapsamında, arıtma tesisleri, soğuk hava depoları, çöp fabrikaları, entegre et tesisleri, hastaneler, spor tesisleri gibi hizmetleri üretecek projeleri gerçekleştirebilirler.

Modelin uygulamasında, tarım, madencilik, eğitim v.b. sektörlerde rastlanmamaktadır. Ancak model bu sektörlerde de uygulanabilir. Örneğin, tarım sektöründe ormancılık alanında bu modelden yararlanılabilmektedir.

Ayrıca otoyolların kenarlarında Yap-İşlet-Devret Modeliyle benzin istasyonları, moteller, dinlenme tesisleri, alışveriş merkezleri gibi tesisleri yapılarak hizmet üretilmektedir.

3) Ödemeler Dengesi Etkisi

Getirilen teknoloji, istihdam olanakları, yönetim ve işletmecilik bilgisi de dikkate alınırrsa, kısa dönemde ödemeler dengesi yönünden ülke aleyhine görünen durum, uzun dönemde ülke yararınadır. Amaçlanan büyüme hızını elde edebilmek için gerekli yatırımları karşılayacak iç tasarruftan yoksun bulunan (tasarruf açığı), yatırımlar için gerekli ithalattı sağlayacak dövizden yoksun bulunan (dış ticaret açığı), gelişmekte olan ülkeler iç ve dış açık yanında, mevcut tasarrufları yatırıma dönüştürerek teknolojiden de yoksundurlar. (teknolojik açık).Yabancı yatırımlar bu açıkların kapatılmasında devreye girmektedir (20).

Yabancı yatırımcıların ihracat tecrübelerine ve olanaklarına sahip olması ihracatı arttırdığı gibi ülkeye pazarlama bilgisinin girmesini de sağlamaktadır. Böylece malını pazarlamada yetersiz kalan yerli yatırımcılar da mallarını pazarlama becerisine kavuşabilirler (21).

Bu gibi etkilerden dolayı modelin uygulandığı ülkeye yeni döviz kaynakları girmekte, ülkenin ihracat olanakları artmaktadır. Girişimci, işletme süresince kâr elde etme amacıyla olduğundan, imal edilen malların kalitesiyle diğer pazarlarda rekabet olanağı ortaya çıkmaktadır. Ayrıca modelin

(20) Dünyada ve Türkiye'de ..., a.g.e., s.264.

(21) Dünyada ve Türkiye'de ..., a.g.e., s.234.

kapsamı gereğince girişimci özkaynak getirdiğinden, bu yolla da ülkeye döviz girişi artmaktadır. Bu da ödemeler dengesini olumlu yönde etkilemektedir (22).

Y.İ.D. Modelinin kullanılması ile ödemeler dengelerini altüst edecek projelerle ilgili girdi dış alımları ve eski borçların geri ödenmesi durumları bu yöntemin kullanılması ile ortadan kalkmaktadır. Böylece, Y.İ.D. yönteminin kullanılması; ithalatta döviz tasarrufu sağlamış olmaktadır. Ayrıca süresinden önce biten otel, liman, enerji santralleri projeleri v.b. nedeni ile mal/hizmet ihracatı yukarı doğru çekilmektedir (23).

4) İstihdam Etkisi

Yabancı girişimciler yerli girişimlere örnek olup, daha fazla sayıda kişiyi üretim alanına çekerler. Yarattıkları rekabet nedeniyle ekonomi içinde mevcut ^{tekelleri} tekelleri eğilimlerin önlenmesini sağlamaktadır. Bu durumda daha fazla sayıda kişinin istihdamına yol açmaktadır (24).

Ekonomik gelişme potansiyel kaynakların ve olanakların çokluğunun değil, bunların üretimde görev almalarının fonksiyonudur (25). Bu bakımdan işsizlik oranının düşürülmesinde

(22) Gökhan BAŞI, "Yap-İşlet-Devret Modeli ve Türkiye Uygulaması", İstanbul Sanayi Odası Dergisi, 15.6.1988, s.33.

(23) OKTAY, a.g.e., s.287.

(24) Dünyada ve Türkiye'de Yabancı..., a.g.e., s.265.

(25) Kadir ŞATIROĞLU, Çok Uluslu Şirketler, A.Ü. SBF Ya.536, Ankara, 1984, s.172.

yabancı yatırımların katkısı olumlu olmakta potansiyel kaynaklar devreye girmektedir. Ayrıca yatırımların dolaylı etkisi yeni iş alanları yaratmakta bu da istihdama olanak sağlamaktadır (26).

Y.İ.D. Modeli ile birlikte, üst düzey yöneticileri de yatırım yapılan ülkeye gitmekte, ancak gerekli işgücü yerli kaynaklardan sağlanmaktadır. Büyük bir işsizlik potansiyeline sahip gelişmekte olan ülkeler için model, istihdam açısından elverişli bir durum yaratmaktadır.

Model alt yapı yatırımlarına uygulandığında; doğrudan istihdam etkisi fazla olmamasına kanun yapılan altyapı yatırımlarıyla birlikte, yeni yatırım alanlarının açılması sağlanmakta, yeni iş yerleri oluşmakta ve yeni istihdam olanakları doğmaktadır.

5) Teknoloji ve Yönetim Bilgisi Etkisi

Teknoloji, insan ve doğa, insan ve insan hakkındaki bilimsel bilgilerin belli amaçlar gerçekleştirmek üzere oluşturulan tüm araçlarını kapsamaktadır. Teknoloji, insanların mevcut yeteneklerinden en iyi şekilde yararlanmak ve mevcut olmayan yetenek ve yeteneksizlikleri ikame ederek, insanı ekonomik unsurlar arasında egemen güç durumuna getirmektedir (27).

(26) Cem ALPAR, **Az gelişmiş Ülkelerde Dış Ticaret Sorunları ve Sanayileşme**, Ankara, 1982, s.103.

(27) Beşir HAMİTOĞULLARI, "Teknoloji Transferinin Teorik Bazı Sorunları", **Teknoloji Transferi Sorunu ve Türkiye**, Türkiye Ekonomik Kurumu Ya. No.1974/5, s.8.

Gelişmekte olan ülkelerin önemli sorunlarından biri, yetersiz teknolojiye sahip olmalarıdır. Üretimde verimi ve etkinliği arttıran teknolojik yenilikler, ancak sanayileşmiş ve zengin ülkelerce üretilebilmektedir. Gelişmekte olan ülkeler de gelişmelerini hızlandırmak için bu teknolojik yeniliklere ihtiyaç duymaktadır. Bu ülkelerin bir çoğu yeni teknolojileri ne üretebilmekte ne de kendi olanaklarıyla ithal edebilmektedir (28). Teknolojik gelişme ise, büyük çaplı araştırma ve geliştirme harcamalarını gerektirmektedir. bu nedenle teknolojik yenilikler, çok uluslu şirketler tarafından yapılmaktadır (29). Gelişmekte olan ülkelerin ileri sanayi ülkeleri ve çokuluslu şirketlerin elinde olan bu teknolojik avantajı iki yolla ülkelerine çekebilmektedirler (30). Bunlardan ilki yatırımlar aracılığıyla ya da doğrudan sermaye mallarınının yollanması; ikincisi ise, lisans anlaşmaları ve teknik yardım programları v.b. olmaktadır (31).

Y.İ.D. Modelinde yabancı yatırımcı, ülkeye kâr elde etme amacıyla yöneldiği için, modern teknolojiyi de beraberinde getirmektedir. Ayrıca belirli bir süre tesisi işleteceğinden, modern teknoloji ve yüksek kâr yatırımcının lehine olmaktadır.

(28) Erdoğan ALKİN, **iktisat Ders Kitabı**, İstanbul, 1984, s.873.

(29) Sadun AREN, "Teknolojinin Üretimdeki Yeri ve Çağımızdaki Durumu",

Teknoloji Transferi, TMMOB Açık Oturum Tam Metni, İstanbul, 1987, s.6.

(30) KARLUK, a.g.e., s.34

(31) ALKİN, a.g.e., s.8.

Gelişmekte olan ülkeler, vasıflı insan gücü yetiştirmek için uğraşmalarına rağmen, teknolojik ya da işletmecilik açısından kritik büyük projelerin gerçekleştirilmesinde sıkıntılar çekmektedirler. Yap-İşlet-Devret Modeli bu zorlukları ortadan kaldırabilmektedir. Modelde yabancı yatırımcılar, yalnızca güç projeleri kendi teknik kadrolarının katkısıyla gerçekleştirmeyecekler, bunun yanında ilk yılların işletme güçlüklerini de üstlenmiş olacaklardır. İşletmelerin devredileceği yıllar kadar bu işleri üstlenecek kadroları da yetiştirebileceklerdir (32).

6) Bölgesel Kalkınmaya Etkisi

Gelişmekte olan ülkelerin önemli sorunlarından biri de bölgesel ve dengesiz gelişmedir. Bu sorun yalnızca gelişmekte olan ülkeler için değil, birçok gelişmiş ülke için de geçerlidir (33).

Yatırım yapılan ülke, ekonomik gelişme açısından çeşitli ekonomik teşvik tedbirleri ile bu yatırımları ülkenin sosyal ve ekonomik yönden geri bölgelerine kaydırmak istemektedir. Burada önemli olan, teşvik tedbirlerinin yabancı yatırımı ülkenin geri kalmış bölgelerine çekmekte ne düzeyde etkili olduğu ya da yabancı yatırımların teşvik tedbirlerine ne ölçüde duyarlık gösterecekleridir, eğer teşvik tedbirleri ve uygu-

(32) ULUATAM, a.g.e., s.28.

(33) "Yabancı Sermayenin Ekonomik Gelişme Üzerine Etkileri", Türkiye Kalkınma Bankası Bülteni, 1989, S.31, Eylül-Ekim, s.8.

lanan politikalar Y.İ.D. Modeli ile yapılacak yatırımları bu bölgelere çekebilirse geri kalmış bölgelerin kalkınmasında da bu model önemli bir paya sahip olabilir. Örneğin, model kapsamında gelişmemiş bir bölgenin ulaşım düzenininin kurulması, bu bölgeye bir endüstriyel kuruluşun gelmesini kolaylaştırabilir (34).

Modelin yerel yönetimlere etkisi de şu şekilde açıklanabilir. Belediyelerin beldeye yaşayanların mahalli ihtiyaçlarını karşılamak için yapması gereken yatırımlar bulunmaktadır. Şehiriçi yollar, meydanlar, spor alanları, sağlık tesisleri, kanalizasyon şebekesi örnek olarak verilebilir. Belediyelerin ellerindeki teknik ve finansman olanakları içerisinde proje değerleri milyarları bulan yatırımları gerçekleştirmele-ri, olanaksız duruma gelmiştir. Model, belediyelere yetersiz olan kaynaklarını zorlamadran, en kısa sürede bu tesislere sahip olma olanağını sağlamaktadır.

7) Uluslararası İlişkilere Etkisi

Günümüzde teknolojik gelişme ve iletişim araçlarında meydana gelen değişmelerle dünya önemli ölçüde küçülmüş, sermaye akımları hızlanmış ve ekonomik olaylar herkes tarafından önemle izlenmeye başlanmıştır (35). Ekonomi en etkili güç haline gelmiştir. Yabancı sermayeyi gerçekleştiren çokuluslu

(34) HAN, a.g.e., s.100.

(35) C.Tayyar SADIKLAR, *Yabancı Sermaye hakkında Görüşler*, YASED Yayınları, No.3, İstanbul, 1982, s.55.

firmaların dünya üzerindeki etkileri gözardı edilememektedir. Bu ekonomik gücün bir ülke konusundaki düşünceleri, o ülkenin uluslararası ilişkilerinde kolaylıkların doğmasını sağlamaktadır.

Yatırımlar ile ülkenin dış dünyayla ilişkilerininin ekonomik ve siyasal boyutu gittikçe genişlemektedir. Ülkelerin siyasi ve sosyal durumlarına, ulusal gücüne bağlı olarak yabancı sermayenin de etkisi farklı olmaktadır.

Yüksek düzeyde borcu olan gelişmekte olan ülkelerin borç ilişkisi nedeniyle, gelişmiş ülkelerle ihtilafında yatırımlar gözönünde bulundurulmakta ve bu durumda sermayeci devletlerin esnek davranışına neden olmaktadır. Özellikle doğal kaynaklara sahip olan ülkelerin uluslararası politika- da etkinliği ulusal gücünün çok üstündedir (36). Modele çokuluslu şirketlerin katılımı sayesinde ülkenin uluslararası ekonomide kredibilitesi artmaktadır.

8) Diğer Etkileri

Yap-İşlet-Devret Modelinin olumlu olumsuz etkilerini ayrı ayrı sıralamak mümkündür. Çokuluslu şirketlerin uluslararası özel mülkiyete dayanan serbest rekabet düzeyini, gittiği ülkede bir temel düzen olarak kabul edip, yürürlükte bırakılmasını sağlamak için çaba gösterecekleri bunlardan önemli olanıdır (37). Ülkenin sosyo-kültürel kurum ve değerleri

(36) Dünyada ve Türkiye'de..., a.g.e., s.267.

(37) Kenan BULUTOĞLU, 100 Soruda Yabancı Sermaye, İstanbul, 1980, s.42.

çağdaş yönde değişmektedir (38).

Model ülkeye ortada bulunan çeşitli projeler arasında kolay seçim yapma açısından ek bir olanak sunmaktadır. Çünkü bu yolla yerli ve yabancı yatırımcılara sunulan projelerin değerlendirilmesi görevi yatırımcılara aktarılmış olmaktadır (39).

Model tüketicinin refahını arttırmakta ve ihtiyaç duydukları hizmetlerden zamanından önce yararlanmalarını sağlamaktadır.

III. YAP-İŞLET-DEVRET MODELİNİN İŞLEYİŞİ

A- Hazırlık Dönemi

Modelin hazırlık döneminde ilgili kuruluş (genelde kamu kuruluşu) ihale açar. Proje ile ilgilenen kuruluşlar tekliflerini getirirler. Yap-İşlet-Devret Modelinin özünde genel olarak, büyük projelerin, kısıtlı devlet bütçesi yerine, yerli ve yabancı firmalar tarafından karşılanması fikri bulunduğu için, başvuran konsorsiyumun bu büyüklükteki projeyi yürütecek kapasitede olması gerekmektedir. Bu nedenle başvuran firmaların taşıması gereken özelliklerden bazıları şunlardır (40):

(38) Ünal BOZKURT, **Ekonomide Yabancı Sermayenin Yeri ve Önemi**, YASED

Ya.No.20, 1985, s.9.

(39) ULUATAM. a.g.m., s.28.

(40) DPT, Yap-İşlet..., s.3.

- Proje konusunda uzman olması,
- Dünyaca (yerli ise ülke çapında) tanınmış olması,
- Ekonomik yönden güçlü olması,
- Kredi itibarı yüksek olması ve dolayısıyla proje yatırımı için gerekli kredi temininde güçlük çekmemesi,
- Know-how ve teknoloji transferi konusunda yeterli tecrübe ve yetişmiş eleman kadrosuna sahip olması gerekmektedir.

Yukarıdaki özellikleri taşıyan firmaların teklifleri değerlendirmeye alınır. aday projeler teknik, ekonomik ve sosyal kriterlere göre değerlendirmeye tabi tutulmaktadır.

Modelin amaçlarından biri teknoloji transferi olduğundan, önerilen sistemin ileri teknolojiye sahip olması ve bunun yanında sürekli gelişen teknolojiye ayak uydurabilecek bir esneklikte olması ve güvenilebilirliği dikkate alınmaktadır.

Önerilen sistemin teknik açıdan uygunluğunun yanısıra mali analizler sonucu projenin ekonomikliğinin kanıtlanması gerekmektedir. bunun yanında başvuruda bulunan firmaların proje için anahtar teslimi sabit fiyat üzerinden teklif vermeleri gerekmektedir. Verilen bu tekliflerin incelenmesi sırasında alınan kredi borçlarının ve özsermayenin geri ödemesi, işletme bakım masrafları, amortisman ve kâr marjı ile birlikte analiz edilmektedir. Daha sonra sistemin üreteceği

mal ve/veya hizmet için teklif edilen birim maliyetin saptanan belirli limitlere uygunluğu araştırılmaktadır. Ayrıca topluma hizmet götürüldüğü için bu hizmetin, en kısa yoldan güvenilebilir bir biçimde ve çevre koşullarındaki dengeyi bozmadan topluma sunulması göz önüne alınarak önerilen projeler değerlendirilmektedir (41).

Bazı projelerde (örneğin, metro, havalimanı gibi) te-
taylı teknik şartnameler önceden hazırlanıp başvuruda bulu-
nan konsorsiyumlara gönderilmekte ve teklif ettikleri proje-
lerin bu şartnamelere ve dünya standartlarına uygunlukları
incelenmektedir.

Yukarıda değinilen ölçütlere göre başvurular içinde
en uygun olana sahip konsorsiyum ile detaylı görüşmelere
başlanmakta ve sözleşme aşamasına geçilmektedir.

Yap-İşlet-Devret Modeliyle ilgili sözleşmeler genel
olarak şu şekilde olabilmektedir.

Modeller bilimsel yöntemlere uygun olarak hazırlanmak-
la birlikte kesin çizgilerle belirlenmiş kalıp niteliğini ta-
şımadıkları için ilgili kuruluşlar (genelde kamu kuruluşları)
Yap-İşlet-Devret modeli uygulamalarında değişik tiplerde söz-
leşmeler düzenlemektedirler. Bu sözleşmelerle, görevli özel
kuruluş, bir tesisi inşa etmeyi ve belirli bir süre ile bağ-
lı olarak işletmeyi belirlenen sürenin sonunda tesisi işler

(41) DPT, Yap-İşlet..., s.4.

durumda ilgili kuruluşa devretmeyi yüklenmektedir (42). Özellik sayılabilecek yönü, idarenin üretilecek mal ve hizmetin örneğın, enerjinin satın alınacağı garantisini vermesi bunun yanında birim fiyatlarında yaratılan sermayenin itfası ile birlikte işletme döneminde belli bir nemayı sağlayacak şekilde belirlenmesi olanağının tanınmasıdır. Bu çerçevede içinde dolar bazında yapılan hesaplamalar, sözleşme metninde veya eklerinde yer almaktadır. Böylece ülke, parasına bağlı fiyat artışlarının etkisinin ortadan kaldırılması amaçlanmakta ayrıca dolar bazında de belli bir eskalasyon kabul edilmektedir (43).

Ayrıca dayanak ve sözleşmelerin özelliklerinden bazıları şunlardır;

Yap,İşlet-Devret uygulamasında dayanak idareyle muhatap arasındaki idari sözleşmelerdir. Ayrıca özel kanuni düzenlemeye ihtiyaç yoktur.

İdarenin geliştirdiği sözleşme tipleri, imtiyaz sözleşmesi niteliği taşımaktadır. İmtiyaz sözleşmeleri, bir kamu hizmetinin gerçek veya tüzel kişilere idarece kamu yararı çerçevesinde gördürülmesini düzenleyen sözleşmelerdir. İdare, tek yanlı iradesiyle sözleşme şartlarında kamu yararına göre

(42) Yap-İşlet-Devret Modeline ..., a.g.m., s.67.

(43) Yılmaz ÖZBALCI, "Yap-İşlet-Devret Uygulamasının Vergileme ile İlgili Yönleri Hakkında", Vergi Dünyası Dergisi, Sayı 102, Şubat 1989, s.3. Bu sözleşme kamu kuruluşlarının Y.İ.D. uygulamalarında bu şekilde olabilmektedir.

değişiklikler ve yenilikler yapılmasını imtiyazlı şirketten isteyebilmektedir. Şirketin görevlerini yerine getirmesi veya ağır şekilde aksatması halinde, işletmeye el koyabilmektedir. Sözleşmenin feshi yoluna da gidilebilmektedir. Buna karşılık imtiyazlı şirkete yaptığı hizmet karşılığında ücret alma hakkı verilebilmektedir. bu sözleşmenin esası olmaktadır. Buna ek olarak idareden kamulaştırma isteme, belli önlemler almasını talep etme olanağı tanınabilmektedir. İdareden kolluk kuvvetlerinden yararlandırılması da talep edilebilmektedir (44).

Uygun nitelikteki konsorsiyumla görüşmeler tamamlanıp sözleşme imzalandıktan sonra proje işler hale gelmektedir.

B- Yatırım Dönemi

Yatırım dönemi tesisin inşaat aşaması olarak da alınabilir.

Şirket, tesisle ilgili projeleri malzeme ve teçhizatı bu konuda yayınlanmış yönetmeliklere, yönetmelik bulunmayan konularda ilgili kuruluşlarca kullanılan proje standartlarına ekonomik ve teknolojik ihtiyaçlara uygun olarak hazırlamakta ve kullanmaktadır. Tesisleri onaylı projesiyle inşaa etmektedir. Ayrıca projenin hazırlanmaya başladığı tarihten tesisin işletmeye alınacağı tarihe kadar olan dönemle ilgili iş programını ilgili kuruluşavermektedir. Tesis zamanında

(44) ÖZBALCI, ...a,g,m., s.5.

Bu sözleşme özellikleri de kamu kuruluşları Y.İ.D. uygulamalarında bu şekilde olabilmektedir.

bitirmeye çalışmaktadır. Yatırımla ilgili çalışmalarını belirli aylar itibariyle raporlar halinde ilgili kuruluşa bildirmektedir. Eğer tesis belirtilen sürede bitirilememişse değişik yaptırımlar uygulanabilmektedir.

Şirket tesislerin zamanında bitirilmesine engel olabilecek durumları mümkün olan en kısa zamanda ilgili kuruma bildirir. Olanüstü nedenlerden dolayı bir takım gecikmelerin olması durumunda, iş programı ve buna bağlı diğer konular gözden geçirilerek yeniden düzenlenmektedir. Olağanüstü nedenlerden kaynaklanan maliyet artışları tarifeye yansıtılmaktadır.

Bunun yanında tesislerin öngörülen tarihte şirketin hatasından dolayı tamamlanamaması ve ek finansman gerekmesi halinde ortaya çıkacak maliyet artışları şirket tarafından karşılanmaktadır.

Yatırım tamamlandığında A.B.D. tüketici fiyat endekslerine göre fiili eskalasyon yatırım tutarına ilave edilir (45).

C- İşletme Dönemi

Yatırım tamamlanıp işletme dönemine geçilmesi önemli aşamalardan biri olmaktadır. Çünkü inşaatla ilgili bütün sorunlar bitmiş olmaktadır.

(45) Bu bilgiler En.TabKay.Bak.lığı Enerji Dairesi Başkanı Müjgan Şen'le "Yap,İşlet-Devret" konusunda 5 Mart 1991 günü Ankara'da çalışma odasında bizzat kendisinden alınmıştır. Yatırım dönemindeki anlatılanlar, kamu kuruluşlarının Y.İ.D. uygulamalarında genel olarak bu şekilde olabilmektedir.

İşletme süresi yatırım harcamalarının geri ödenmesi ve belirli bir sürede yatırımcının kâr etmesi göz önüne alınarak belirlenmektedir. Örneğin, 15 yıl işletme süresi olduğu ve yatırım harcamalarının özsermaye ve faizlerle 8 yıl içinde geri ödeneceği düşünüldüğünde, geriye kalan 7 yılda yatırıma firmanın bu işletmeden kâr beklentisi bulunmaktadır.

İşletme dönemindeki tesisler, tesis kurma izni verildiği tarihten itibaren işletme dahil bütün aşamalarda idare veya idarenin uygun göreceği bir kuruluş tarafından denetim tabi tutulmaktadır.

Şirket, tesisin işletmeye alınmasından sonra her ay, bir ayın faaliyetlerini içeren aylık faaliyet raporu hazırlayarak idareye vermektedir.

Bunun yanında şirket işletme ile ilgili yıllık faaliyet raporlarını, gelir-gider hesaplarını, yıllık bilançosunu, istatistik cetvellerini Genel Kurul toplantısını izleyen günler içinde idareye vermektedir. Genel Kurullarda idare temsilcisinin gözlemci olarak bulunabilmesi için şirket tarafından gerekli davet yapılmaktadır.

İşletme sırasında şirket tesisin bakım onarım işlerini, den sorumlu olmaktadır. Şirket tesisi sözleşme süresinin son gününe kadar kendi sorumluluğu altında iyi işler halde bulundurmakla yükümlü olmaktadır.

İşletme süresinin sonuna doğru şirketin bir takım ihmallerini önlemek için; bazı önlemler alınmaktadır. Örneğin, son 3 yıl işletmenin belirli ödemeleri yapılmadan idare tarafından tutulur. Tesis beklenen düzeydeyse, devretme işlemlerine geçilmekte ve şirkete elde tutulan ödemeleri yapılmaktadır (46).

D- Devretme Dönemi

Devretme döneminde şu şekilde gerçekleşmektedir. Şirket kendisine sözleşme ile verilmiş olan iznin konusuna giren tüm tesisin taşınır ve taşınmaz malları, bunlar üzerindeki haklarla birlikte normal yıpranma dışında tam ve çalışır durumda olduğunu devir işleminden sözleşmede belirlenen günden önce idarenin uygun göreceği bir bağımsız denetleme kurulunun raporu ile belirlenmektedir. Sözleşme süresi sonunda tesis her türlü borç ve yükümlülükten arındırılmış olarak, ilgili kuruluşa devredilir. Ya da yeni koşullarla şirkete yeniden işletme izni verilebilir.

Devir işleminden önce tesisi devralacak kuruluşun yeterli sayıdaki elemanları tesiste belirli bir süre eğitilmektedirler (47).

(46) İşletme Dönemiyle İlgili Bilgiler genelde kamu kuruluşlarının Y.İ.D. uygulamalarında bu şekilde olabilmektedir.

(47) Devretme Dönemi de Kamu Kuruluşlarının Y.İ.D. uygulamalarında bu şekilde olabilmektedir.

İ k i n c i B ö l ü m

TÜRKİYE'DE YAP-İŞLET-DEVRET MODELİ

I. YAP-İŞLET-DEVRET MODELİ UYGULAMASI

A- Tarihsel Gelişim

Yap-İşlet-Devret Modelinin Türkiye'deki tarihsel süreç içindeki gelişimi irdelendiğinde, bir çok defa denenmiş bir model olduğu açığa çıkmaktadır.

Kırım Savaşı sırasında Osmanlı Devleti'nin bu savaş-taki müttefikleri olan, İngilizler, Fransızlar ve İtalyanlar ülkelerinden bu savaş yolculuğuna sadece askerleriyle değil, tüccar, mühendis, bilimadamı, sanayici gibi çeşitli meslek-lerde insan gücü ve bunların çalışma konusu olan çeşitli alet ve malzeme ile çıkmışlardı. Kırım savaşı dolayısıyla, İstan-bul'da ticaret hayatı canlanmıştı. Bu sırada kurulan "Şirketi Hayriye" işletilemeyerek, işletme hakkı bir Ermeni Vapurculuk Kampanyası'na verildi. Şirketi Hayriye deneyimi bütün devlet

erkânını korkutmuştu. "Biz bu işleri yürütemiyoruz, paramız da yok, gelsinler yapsınlar, işletsinler, sonra da devretsinler" sloganı ile ilk defa 1860 yıllarının başında Osmanlı Bankası'nın, İstanbul Su Şirketi'nin, Tramvay Şirketi'nin ve bazı demiryolları hatlarının yapımı ve işletilmesi için yola çıkılmış oluyordu (48).

Türkiye'de gerçek anlamda Y.İ.D. Modeli, ilk kez 1984 yılında Mersin yakınlarında Akkuyu'da kurulması planlanan nükleer santral için gündeme gelmiştir. Bu proje için Batı Alman Kraftwerk Union (KWU) ve Kanada'lı Atomic Energy of Canada (AECL) firmalarıyla görüşmeler yapılmış, ancak yatırım döneminin uzunluğu, bankalardan uygun koşullarda kredi teminine engel olunca proje gerçekleştirilememiştir. Daha sonra 1985 yılında modelin ithal kömüre dayalı termik santrallarda uygulamaya koymak için çalışmalar başlatılmıştır.

Akkuyu Projesi üzerindeki görüşmeler devam ederken, üç önemli termik santralin yapımı için proje teklifleri istenmiştir. Alstham, ASEA, BBS, Bechtel, EPEC ve SEAPAK önderliğinde altı çokuluslu müteahhit firma tekliflerini bildirmişlerdir. 1987 Eylül ayında Avusturya'lı Seapac önderliğindeki konsorsiyumla görüşmeler başlatılmış, fakat katılımcılardan birinin geri çekilmesiyle görüşmeler geçici olarak durdurul-

(48) Haydar KAZGAN, "Yap-İşlet-Devret Yeni Bir Buluş Mudur?", Ekonomik Bülten ?,?.

muştur. Daha sonraki görüşmeler sonunda Japon EPDC Konsorsiyumunun Aliağa Termik santralının yapımını üstlenmesine karar verilmiştir (49).

Bu termik santral projeleriyle birlikte, Ankara Metrosu, İstanbul Havalimanı ve Dünya Ticaret Merkezi, Birecik Barajı ve Hidro Elektrik Santrali ve İzmit İçme Suyu Projesi, ayrıca Adana Yumurtalık, İzmir Aliağa, Trabzon, İstanbul (I) İstanbul (II) Merkezi Atatürk Havalimanı Serbest Bölgeleri, Bazı otoyollar, tatil köyleri, turistik oteller, limanlar gibi daha birçok yatırım projeleri bu model kapsamında gerçekleştirilmektedir. Bunun yanında daha birçok alanlarda Y.İ.D. Modelinden ve model benzeri uygulamalardan yararlanılmaktadır.

B- Y.İ.D. Modeli'nin İşleyişi

Türkiye'de Yap-İşlet-Devret Modelinde ilgili kuruluşlar (genellikle kamu kuruluşları) değişik tiplerde sözleşmeler düzenlemektedirler. Ayrıca kanuni düzenlemeye gerek duyulmamaktadır. Bu sözleşmelerde görevli kuruluş, bir tesisi inşa etmeyi ve belirli bir süre ile bağlı olarak işletmeyi, belirlenen sürenin sonunda tesisi işler durumda ilgili kuruluşa devretmeyi, yüklenmektedir (50). Ancak, elektrik üretim, iletim, dağıtım ve ticareti; Türkiye Elektrik Kurumunun tekelinde bulunduğundan, bu alandaki Y.İ.D. uygulamaları için

(49) D.P.T. "B.O.T. Model, Information on the Model and Projects Under Implementation", 5 Eylül 1990, s.3.

(50) Yap-İşlet-Devret Modeline..., a.g.m.

yasal düzenleme yapılmıştır (51). 4.12.1984 tarihinde kabul edilen 3096 sayılı "Türkiye Elektrik Kurumu Dışındaki Kuruluşların Elektrik Üretimi, İletim, Dağıtımı ve Ticareti ile Görevlendirilmesi Hakkında Kanun" ile yerli ve yabancı sermaye şirketlerine, Enerji ve Tabii Kaynaklar Bakanlığı tarafından, elektrik üretimi izni verilebilmektedir (52).

Y.İ.D. projelerine diğer yatırımlara uygulanan vergi ve teşvikler uygulanmaktadır.

Model kapsamındaki projelerin hazırlık, yatırım, işletmeye devretme aşamaları, birinci bölümde anlatılan biçimde olmaktadır.

Yatırım yapılacak alanlardaki araştırma ve incelemeleri, Devlet Planlama Teşkilatı ve Hazine ve Dış Ticaret Müsteşarlığı dahil olmak üzere, devletin ilgili birimleri ve bunların bağlı buldukları bakanlıktan oluşan komiteler tarafından yürütülmektedir.

Örneğin, hidroelektrik santrali projelerinin değerlendirilmesi; Devlet Planlama Teşkilatı, Hazine ve Dış Ticaret Müsteşarlığı, Enerji ve Tabii Kaynaklar Bakanlığı'na bağlı Türkiye Elektrik Kurumu, Devlet Su İşleri ve Elektrik İşleri Etüt İdaresi'nden oluşan komiteler tarafından yürütülmektedir.

(51) ÖZBALCI, a.g.m., s.4.

(52) Müjgan ŞEN, "Power Sector and The BOT Model In Turkey", Enerji ve Tabii Kaynaklar Bakanlığı, Ankara, 1990, s.3.

Diğer sektörlerde ise sektörle ilgili bakanlık ve kuruluşlar tarafından yürütülebilmektedir.

C- Y.İ.D.'e Konu Olan Bazı Projelerin Tanıtımı

Türkiye, son yıllarda öncelikle alt yapı projeleri olmak üzere değişik alanlardaki yatırım projelerinin süratle ve en ekonomik yoldan gerçekleştirilmesi için Yap-İşlet-devret Modelini uygulamaya başlamıştır (53). Türkiye'de bu model çerçevesinde 3'ü tamamlanmış, 1'i inşaat halinde, 18'i sözleşmesi imzalanmış 31'i de teklif halinde yaklaşık yatırım değeri 6,5 milyar dolar olan hidroelektrik santralleri, 5 serbest bölge, metrolar, otoyollar, turistik oteller, ticaret merkezleri, şehirsuyu şebeke yatırımları, havaalanları; limanlar v.b. gibi yatırımlar gerçekleştirilmektedir.

Aşağıda bu yatırım projelerinden bazıları tanıtılmaktadır. bunlardan termik santraller ve hidroelektrik santral ve barajlara örnek olarak, aliğa Termik santral, Birecik Barajı ve Hidroelektrik Santrali, Havalimanı ve Dünya Ticaret Merkezi örneği olarak İstanbul Havalimanı ve Dünya Ticaret Merkezi Projeleri, belediye yatırımlarına örnek olarak, Ankara Metrosu ve İzmit İçme Suyu Projeleri tanıtılmaktadır.

(53) OKTAY, a.g.e., s.285.

1) Aliğa Termik Santralı Projesi

2 x 500 Mw kapasiteli Aliğa Termik santralı İzmir yakınlarında Aliğa Serbest Bölgesinde kurulacaktır. Projeyi gerçekleştirecek Ortak Girişim, bir Japon Konsorsiyum'u ve Türkiye Elektrik Kurumu tarafından oluşturulacaktır. Ortak Girişim'in kurulması için izin alınmıştır TEK Ortak Girişime sonradan katılacaktır.

Projenin özsermayesi 18 milyar Yen'dir. Japon Konsorsiyum özsermaye payının % 70'ini ödeyecektir. Japon Konsorsiyum Electric Power Development Co. Ltd. ve Mitsubishi Corporation'dan oluşmaktadır. Türk ortak özsermaye payının % 30'unu ödeyecektir. Bir özel fon olan Elektrik Enerjisi Fonu da finansman işlemlerini düzenlemek ve açığı kapatmakla görevlendirilmiştir.

Toplam yatırım değeri finans harcamaları içinde 137 milyar Yen'dir. Bu durumda proje için 119 milyar Yen dış borç gerekmektedir. Dış borcun 35 milyar Yen'i Japonya Endüstri Bankası'nca karşılanacaktır. Geri kalan 84 milyar Yen Japonya İthalat-İhracat Bankası tarafından karşılanacaktır. Ayrıca 1 milyar Amerikan Doları yedek-borç olanağı Japon Endüstri Bankası tarafından sağlanacaktır.

Santralın yapımına 1991'in ilk aylarında başlanması ve bütün dökümanların imzalanmasını isteyen 48 ay içinde tamamlanması beklenmektedir. Konsorsiyum santralı ticari işletmeye başladıkdan sonra 15 yıl süreyle işletilecektir. Proje-

nin beklenen faydalı ömrü 26 yıldır. (54).

2) Ankara Metro Projesi

Bu toplu taşıma projesinin ilk aşaması, kent merkezi Kızılay'dan Batıkent'e iki çizgi üzerinde, 1,4,5. Km. olarak çalışılmaktadır. Rayın 4. Km'si yeraltında 3,5 Km.'si viyadükte çalışacaktır. Proje aynı zamanda, çoğu yeraltında olmak üzere 12 istasyonu kapsamaktadır.

Özsermayesi 30 milyon Amerikan Doları olan bu proje, 29 Mart 1989'da özel bir yasayla kurulan, Ankara Raylı Toplu Taşıma A.Ş. tarafından gerçekleştirilecektir. Bu şirketin ortakları Urban Transportation Development Corp. Ltd, Lavalin International Inc. (Kanada, Gama Endüstri Tesisleri İmalat ve Montaj A.Ş. Giriş İnşaat ve Mühendislik A.Ş. (Türkiye) ve Ankara Büyükşehir Belediyesi'dir.

Bankers Trust International Limited tarafından proje borçları düzenlenen yatırımın toplam değeri, 650 milyon Amerikan doları olarak öngörülmektedir. Bu proje için 100 milyon dolar Kanada Hükümeti'nden 24 milyon dolar da İngiliz Hükümeti'nden sağlanacaktır. Konsorsiyumla ve finansal kuruluşlarla ilgili görüşmeler tamamlanmıştır ve Ankara Metrosu'nun yapımına başlanmıştır (55).

(54) D.P.T. "B.O.T. ...", s.4.

(55) D.P.T. "B.O.T. ...", s.5.

3) İstanbul Havalimanı ve Dünya Ticaret Merkezi
Projeleri

Atatürk Havalimanını geliştirme ve yönetme projesi ve İstanbul Dünya Ticaret Merkezi Projesi iç finansmanla gerçekleşecek iki önemli altyapı projesidir. Bu projelerin önemi, İstanbul'un Ortadoğu ve Güneydoğu Avrupa'nın, finans ve iş-merkezi durumuna gelmesi için İstanbul'un düzenlenmesi çabalarından kaynaklanmaktadır. Proje İstanbul'a terminali, kargosu, destek imkânları ile bölgesel iş merkezlerine ulaşımı kolaylaştıracak modern yönetim sistemine sahip bir havalimanı sağlayacaktır. bunun yanısıra depolama ve ambarlama için serbest bir ticaret merkezi oluşturulacaktır. bankacılık ve iş merkezleri, otel, sergi ve toplantı salonları, telekomünikasyon ve iç ulaşım gibi olanaklarıyla birlikte kurulması tasarlanmaktadır.

Özsermayesi 43 milyon Amerikan doları olan havalimanı projesi bu amaç için kurulacak bir anonim şirket tarafından gerçekleştirilecektir. Özsermayesi, Lockheed Air Terminal Inc. (Amerika), ESKA, Kutlutaş, Alarko (Türkiye) John Laing Int. (İngiltere) ve Devlet Havameydanları İşletmesi (DHM) tarafından sağlanacaktır. Ana kreditorleri IFC ve OPIC olacaktır.

İstanbul Dünya Ticaret merkezi Projesi Amerika'dan James T. Lewis, Singapur'dan IGB ve Hilton International gibi bir kaç tüzel kişilik tarafından gerçekleştirilecektir. Görüşmeler ilerlemektedir (56).

(56) D.P.T., "B.O.T. ...", s.5.

4) Birecik Barajı ve Hidroelektrik Santrali Projesi

Yabancı ve yerli şirketlerden oluşan bir konsorsiyum Türkiye'nin güneydoğusunda Şanlıurfa'da Yap-İşlet-Devret Modeli ile bir baraj ve Hidroelektrik santrali yapmak için başvurmuştur. Baraj Fırat'ta Atatürk Barajı'nın altında yapılacaktır. Toplam elektrik üretimi 2.460 GWlhr olacaktır. Baraj merkez kil doldurmalı beton gravit tipinde olacaktır.

Bu projenin toplam yatırım değeri vergileri dahil 2 milyar Alman Markı olarak tahmin edilmektedir. Konsorsiyum; Philips Hdzman AG (Almanya), Strabag Osterreich AG (Avusturya) Gama Endüstri A.Ş. (Türkiye), Acec Energe (Belçika), Sulzer Escher Wyss Gmb. (Almanya), Neyrpic S.A. (Fransa), Verbund-Plan Ges. mbh. (Avusturya) ve Türkiye Elektrik Kurumunun üyeliğinden oluşmaktadır.

Dış borçlar dört dış kredi ajansı tarafından sağlanacaktır. bunlar: Hermes (Almanya), Ducroire (Belçika), OKB (Avusturya) ve Coface (Fransa). Bunun yanısıra, Bayerische Landesbank (Almanya), Genarale Bank (Belçika), Girozentale Vienna (Avusturya), Societe Generale (Fransa) ve Etibank (Türkiye), katılımındaki ticaret bankaları finansa katılacaklardır. Finans örgütleriyle görüşmelere devam edilmektedir (57).

(57) D.P.T., "B.O.T. ...", s.6.

5) İzmit İçme Suyu Projesi

Proje İngiltere'nin iki ve Türkiye'nin iki firması ile oluşturulan konsorsiyum tarafından gerçekleştirilecektir. P.W.T. Projecs Ltd. Thomas Water Plc. (İngiltere), Gama-Giriş (Türkiye) firmalarından oluşan konsorsiyum, bir baraj, su deposu, günde 480.000 kübik m/gün kapasiteli bir su damıtma santrali, iki pompalama istasyonu ve çapı yaklaşık 130 Km. genişliğinde boru hatlarının yapımına ilişkin projelerde çalışmaktadırlar. İzmit kenti projeyi kendi kaynaklarıyla karşılayamayacağından, gerek duyulan içilebilir suyu sağlamak için bir Yap-İşlet-Devret çözümü aranmaktadır. Bu durumda Ortak Girişim Şirketi, kente yüksek kalitede içme suyunu devamlı bir biçimde sağlamak için projenin 15 yıl işletilmesinden sorumludur. Artan su İstanbul'a pompalanacaktır.

Özsermaye paylarının % 30'unu İzmit Belediyesi, % 51'ini, konsorsiyum karşılayacaktır. Kalan % 19'u İzmit'teki yatırımcılar, diğer endüstriyel şirketler ve bankalar tarafından sağlanacaktır. Toplam yatırım değeri 500 milyon Amerikan dolarına ulaşması beklenmektedir. Kreditörler, ECGD (İngiltere) ve İngiltere'yle Türkiye'nin ticaret bankaları olacaktır. Gerektiğinde İngiliz Hükümeti'nin ATP yardımından özel maddelerle yararlanılacaktır (58).

(58) D.P.T. "B.O.T. ...", s.6.

II. TÜRKİYE'DE YAP-İŞLET-DEVRET MODELİNİN UYGULAMASINA

YOL AÇAN FAKTÖRLER

A- Türkiye'de Y.İ.D. Modeli'nin Uygulamasına

Yol Açan Faktörler

Gelişme çabası içinde olan Türkiye'nin en önemli sorunlarından biri sermaye yetersizliğidir. Bu arada özellikle imalat ve hizmet sektörlerindeki gelişmeler, (enerji, ulaşım gibi) altyapı hizmetlerine olan talebin artmasına neden olmuştur. Ülkenin mevcut finansal kaynaklarıyla bu projeleri karşılaması imkânsız duruma gelmiştir. Altyapı projeleri büyük finansman ihtiyacı yaratmakta ve dış borçlanmayı arttırmaktadır. Dış kaynaklar genelde az ve ülkenin kredibilitesiyle sınırlıdır. Alınan dış borçlar bütçeye yük getirmekte ve bunların ödemesi sorun olmaktadır. Türkiye öncelikle büyük boyutlu altyapı projelerini devlet bütçesine yük getirmeden gerçekleştirilmesini sağlamak için Yap-İşlet-Devret Modelini uygulamaya koymuştur (59). Modelin uygulanmasına yol açan faktörlerden en önemlisi ülkenin dışborç ve kaynak yetersizliği sorunu olmuştur.

Bunun yanında Türkiye'de imalat, tarım, sağlık v.b. gibi hizmet sektörlerindeki yatırımlarda da kaynak sıkıntısı çekmektedir. Model bu alanlardaki finansman sorunlarına da çözüm getirebilmektedir.

(59) D.P.T., "B.O.T. ...3, s.2.

B- Y.İ.D. Modelinin Ekonomik Etkileri

1) Tasarruf, Yatırım ve Gelir Etkisi

Milli gelirin artması her yıl bir önceki yıla oranla yatırımların artmasıyla olmaktadır. Yatırımların artması için de ekonomide her yıl yaratılan kaynakların belirli bir bölü, münün tüketilmeyerek tasarruf edilmesi gerekmektedir. Ekonomik gelişmenin çekici gücünü sanayileşmenin oluşturduğu kabul edilebildiğinde, itici gücün de üretken yatırımlara dönüştürülebiyecek tasarrufların oluşturulması gerekmektedir (60). Y.İ.D. Modeline yerli girişimcilerin katılmasıyla toplam iç tasarruflar artmaktadır. Ayrıca model sayesinde bitmesi uzun yıllar alabilecek milyarlarca dolarlık alt yapı ve diğer yatırım projeleri beklenenden çok kısa sürede tamamlanabilmekte, bunun da ekonomiye gelir arttırıcı etkisi olabilmektedir (61).

TABLO II

Yıllar İtibariyle Toplam Kamu ve Özel Yatırımların
GSMH İçindeki Payı

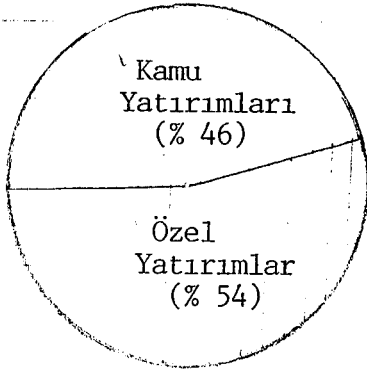
Yıllar	Top.Yatırımlar (1)	Kamu Yat. (2)	Özel Yat. (3)	GSMH (4)	% Payı (1/4)
1985	5257	3167	2615	27789	0,18
1986	8582	5258	4347	39310	0,21
1987	14008	7787	7062	58390	0,23
1988	26176	10990	13056	100154	0,26
1989	40186	16887	21251	170633	0,23
1990	60387	30664	37418	286306	0,21

Kaynak: 1989-1990 Merkez bankası İktisadi Raporu.

(60) ŞATIROĞLU, a.g.e., s.216.

(61) OKTAY, a.g.e., s.287.

Türkiye'nin toplam yatırımlarınının G.S.M.H. içindeki oranı 1985 ve 1990 yıllarında % 18 ile % 23 arasında değişmektedir. Y.İ.D. Modeli ile yapılacak yatırımların toplam değeri 30 trilyon düzeyindedir. Bu değer, 1990 yılı verileriyle karşılaştırılabilir 1990 yılında toplam yurtiçi tasarruflar 60 trilyon düzeyindedir. Y.İ.D. modeliyle yapılması öngörülen yatırımlar bir yılda tamamlanmış kabul edildiğinde bile, bu Türkiye'nin bir yıllık toplam kamu + özel yatırımlarınının ; 50'sini oluşturmaktadır. bu oran G.S.M.H.'nin % 10'u düzeyinde olmaktadır. bu Y.İ.D. yatırımlarınının toplam yatırım değeri yıllara dağıtıldığında da aynı etkileri göstermektedir.

Şekil 2: Kamu ve Özel Yatırımların Toplam Yatırımlar İçindeki Payı.

Şekil 2'ye göre son yıllarda toplam yatırımlarda kamunun payı azalmıştır. bu azalışın nedeni transfer harcamalarının artması olarak kabul edilmektedir. Y.İ.D. Modeli, özel yatırımların artışını sağlamanın yanında, kamu kesiminin toplam yatırımlar içinde azalma eğilimi gösteren payının kapanmasını da sağlamaktadır. Tasarruf = Yatırım eşitliği gözönüne alındığında, Y.İ.D. Modelinin milli gelire olan

katkısı daha net bir biçimde gözler önüne serilmektedir.

Y.İ.D. yatırımlarının gelir etkisinin bulunabilmesi için, genişletilmiş çarpan katsayısının bulunması gerekmektedir. Aynı biçimde çarpan-hızlandırıcı etkisinin de, hesaplanması gerekmektedir. Bunlarla ilgili çalışma yapılmadığından teknik olarak etkileri görülememektedir. Ancak 30 trilyonluk yatırım en az kendisi kadar gelir artışı yaratsa bile Y.İ.D. Modeliyle gerçekleşen gelir etkisinin oldukça önemli boyutta olacağı görülmektedir.

2) Üretim Etkisi

Üretim = fiyat x miktar eşitliği gözönüne alındığında, üretim etkisinin kesin olarak bilinebilmesi için üretilen mal ve hizmetin fiyatının ve miktarının bilinmesi gerekecektir. Bunların değerleri projelerde belirtilmiş olmasına karşın, kesin değerler kamuoyuna açıklanmadığından, üretim etkisi tam olarak belirtilememektedir. Ayrıca, üretim etkisinin hesap edilebilmesi için yapılan yatırımın kaç yılda geri döneneğinin bilinmesi gerekmektedir. Örneğin, hidroelektrik sant-ralların geri ödemesi 10 yıl olmaktadır.

Tesisler üretime geçince üretilecek olan mal ve hizmetin değerinin belirlenebilmesi için bugüne kadar detaylı çalışma yapılmamıştır. Y.İ.D. çerçevesinde yapılan yatırımların doğrudan ve dolaylı üretim etkileri bulunmaktadır. Y.İ.D. yatırımlarına konu olan sektörler genellikle hizmet üretmektedirler. Örneğin, ulaştırma sektöründe ulaştırma hizmeti üre-

tilmektedir. bunun değerinin belirlenmesi için sözgelimi yapılan otoyoldan kaç araç geçeceği ve herbir aracın geçiş ücretleri bilinmelidir. Enerji sektöründe üretilen enerji diğer üretim alanlarının enerji ihtiyacını karşılamaktadır. Turizm sektöründe Y.İ.D. Modeliyle yapılan otellerde turizm hizmeti üretilmektedir. Bu otellerde konaklayan kişilerin bıraktığı toplam hasılat tutarı turizm hizmetinin üretim etkisini göstermektedir. Bu örnekleri daha da arttırmak mümkündür.

3) Ödemeler Dengesi Etkisi

Gelişmekte olan ülkelerin karşılaştıkları darboğazlardan biri de ödemeler dengesi ve dış ticaret açığı sorunu olmaktadır. Sanayileşme çabaları içinde olan gelişmekte olan ülkelerin ithal etmek zorunda kaldıkları sanayi malları, hammadde ve girdi ithalatının giderek artması ve fiyatlarının yükselme eğilimi içinde olması, bunun yanında birincil mallara olan dış talebin gelir ve fiyat esnekliklerinin düşüklüğü gibi daha birçok nedenlerden dolayı gelişmekte olan ülkelerin ödemeler dengeleri açık vermektedir (62). Sürekli bütçe açığı veren gelişmekte olan ülkelerin, döviz girdileri, dış borç anapara ve faizlerini ödemeye yetmemekte yetmediği için de yeniden borçlanarak borç ödemektedirler (63).

Y.İ.D. Modeli ödemeler bilançosu açıklarını azaltıcı etki yaratabilir. model sayesinde ülke dışborç almadan açık-

(62) Türkiye Kalkınma Bankası Bülteni, S.31, Eylül-Ekim, 1989, s.7.

(63) KATMAN, Borçlu ..., a.g.m.

ları finanse edebilir. Y.İ.D. projelerinde finansmanı yatırımcı firma sağladığından, model bütçeye ek yük getirmemektedir.

Y.İ.D. Modelinin kullanılması ile ülkelerin ödemeler dengesini altüst edecek projelerle ilgili girdi dış alımları ve eski borçların geri ödenmesi durumları ortadan kalkmaktadır. Böylece, Y.İ.D. Modelinin, ithalatta döviz tasarrufu sağlanmış olmaktadır. Ayrıca süresinden önce biten otel, liman, enerji santralaları projeleri v.b. nedeni ile mal/hizmet ihracatı yukarı doğru çekilmektedir (64).

TABLO III

Yıllar İtibariyle Dış Borç Ödemeleri Milyon \$

<u>Yıllar</u>	<u>Dış Borç Servisi</u>
1985	3611
1986	4279
1987	5164
1988	6726
1989	6930

Kaynak: T.Ö.B.B. Ekonomik Rapor

Tablo III'de Türkiye'nin beş yıllık dış borç ödemeleri görülmektedir. Bu yıllarda toplam 27 milyar dolar dış borç ödemiştir. Y.İ.D. modeliyle gerçekleşecek yatırım projelerinin toplam değeri 10 milyar dolardır. Bu rakamlar Y.İ.D. Modelinin önemini göstermektedir. Model daha önceki yıllarda uygulanmış olsaydı ülke bu kadar dış borç ödemeyebilirdi.

TABLO IV

Yıllar İtibariyle Yeniden Alınan Krediler

Milyon \$

<u>Yıllar</u>	<u>Yeniden Alınan Krediler</u>
1985	1159
1986	2670
1987	4230
1988	3718
1989	3103

Kaynak: T.O.B.B. Ekonomik Rapor

Tablo IV'de yeniden alınan dış krediler görülmektedir. Y.İ.D. Modeliyle bu krediler alınmayabilir. Ve bütçeye milyarlarca dolar tasarruf sağlanabilirdi. Alınan dış kredilerin olumsuz etkisi ileriki yıllarda görülmektedir.

TABLO V

Yıllar İtibariyle Yabancı Sermaye Yatırımları

Milyon \$

<u>Yıllar</u>	<u>Yabancı Sermaye Yatırımları</u>
1985	99
1986	125
1987	81
1988	348
1989	-

Kaynak: T.O.B.B. Ekonomik Rapor.

Y.İ.D. yatırımlarının getirileri yabancı sermaye yatırımlarının getirilerinden daha fazladır. 4 yılda toplam yabancı sermaye yatırımlarının değeri 653 milyon dolarken Y.İ.D. yatırımlarının toplam yatırım değeri 10 milyar dolar düzeyindedir.

Y.İ.D. Modeliyle milyarlarca dolarlık yatırım devlet bütçesine yük getirilmeden gerçekleştirilebilmektedir. Ayrıca gelen yabancılar, özsermayelerini ve/veya sağladıkları kredileri ülkeye getirdiklerinden ülkenin döviz gelirleri artmaktadır.

Model kapsamında gerçekleştirilen serbest bölgeler, "ödemeler" dengesinde, ihracatın kolaylaştırılması ve arttırılması gibi etkiler sonuç olarak döviz girdileri artışı sağlamaktadır. Böylece modelin uygulandığı ülkeye yönelik yeni döviz kaynakları yaratılmaktadır.

4) İstihdam Etkisi

Y.İ.D. yatırımları istihdamı doğrudan ve dolaylı yollardan etkileyebilmektedir. bu yatırım yapılan sektörlere göre değişmektedir. Örneğin, model altyapı projesine uygulandığında istihdam etkisi sınırlı olabilmektedir. Y.İ.D. Modeliyle yapılan yatırımlar sayesinde yeni iş yerleri açılarak, binlerce kişiye iş olanağı sağlanabilmektedir.

Model kapsamında gerçekleşecek serbest bölgelerde halihazırda 5850 kişi istihdam edilmektedir. Bu projeler tamam-

landığında istihdamın 30 bin kişi düzeyinde olması planlanmaktadır (65).

Karayolları'nın planladığı otoyol kenarlarındaki tesislerin ve otoyol inşaatlarında 30 bin kişiye iş olanağı yaratılmaktadır. Bu tesislerde, Y.İ.D. Modeliyle gerçekleştirilecektir (66).

İstihdam edilen kişilerin gelirlerinin artması, tüketim arttıracığından, diğer üretim sektörlerinin de gelişimini sağlayabilmektedir. Bu şekilde yeni iş yerleri açılmakta, yeni istihdam olanakları oluşabilmektedir.

Tüm sektörler gözönüne alındığında model sayesinde yüzbinlerce kişi istihdam edilebilecektir.

5) Teknoloji ve Yönetim Bilgisi Etkisi

Teknolojik ilerleme ve gelişme büyük çapta araştırma ve geliştirme harcamalarını gerektirmektedir. Bu nedenle teknolojik yenilikler çokuluslu şirketler tarafından yapılmaktadır (67). Gelişmekte olan ülkelerin ileri sanayi ülkeleri ve çok uluslu şirketlerin elinde olan bu teknolojik avantajı ülkelere çekebilmesi iki yolla mümkün olmaktadır (68). Bunlar,

(65) Ekonomist 20 Ocak 1991, s.29.

(66) Panorama, 7 Ekim 1990, s.21.

(67) Sadun AREN, a.g.e., s.6.

(68) KARLUK, a.g.e., s.35.

- Teknik bilginin lisans anlaşmaları teknik yayımlar, ticaret resmi teknik yardım programları ve diğer haberleşme araçları ile,

- Özellikle yabancı sermayeli şirketler tarafından gerçekleştirilen doğrudan yatırımlar sayesinde yatırım yapılan ülkeye yeniliğin bizzat şirket tarafından getirilmesi ile gerçekleştirilebilmektedir (69).

Bu durumda ciddi yabancı sermaye yatırımları ileri teknolojinin transferi konusunda önemli bir kanal olarak ortaya çıkmaktadır (70).

Y.İ.D. Modelinde yabancı yatırımcı bir ülkeye kâr elde etme güdüsüyle geldiği için, yeni teknolojiyi de beraberinde getirmekle, modelin uygulandığı ülkeye modern teknolojiler girmektedir.

Türkiye'nin vasıflı insan gücü yetiştirmek amacıyla attığı bazı adımlara rağmen, teknoloji ya da işletmecilik açısından kritik büyük projelerin gerçekleştirilmesinde sıkıntılar çekilmektedir. Yap-İşlet-Devret modeli bu sıkıntıları giderecek bir çözüm önermektedir. Yabancı yatırımcılar, yalnızca gerçekleştirilmesi güç projeleri kendi teknik kadroların katkısıyla gerçekleştirmekle kalmayarak, ilk yılların işletme güçlüklerini de üstlenmektedirler. Böylece işletmelerin dev-

(69) KARLUK, a.g.e., s.35.

(70) Güngör URAS, Türkiye'de Yabancı Sermaye Yatırımları, İktisadi Yayınlar, İstanbul, 1979, s.51

redileceği yıla kadar geçen süre içinde bu işleri sırtlanacak kadroları da yetiştireceklerdir (71).

Y.İ.D. Modeliyle gerçekleştirecek İstanbul Havaalanı'nın yapımında, yapımçı firma, dünyanın en büyük özel havaalanı olan Toronto Havaalanı'nda kullandığı teknolojiyi kullanacaktır. Böylece İstanbul, teknolojinin en ileri ürünleriyle donatılacaktır. bunların arasında en önemlileri de, merkezi bilgisayar ve otomasyon sistemi olmaktadır. Ayrıca işletmecisi firma, çalıştıracığı Türk elemanları da eğitecek; eğitilmiş bu elemanların etkisi, Türkiye'nin diğer havaalanlarında da görülecektir (72).

Y.İ.D. Modeliyle Türkiye'de diğer sektörlerle de en yeni teknolojinin gelmesi sağlanacaktır.

6) Bölgesel Kalkınmaya Etkisi

Türkiye'de çeşitli coğrafi bölgeler arasında bulunan sosyo-ekonomik gelişmişlik düzeyi farkları sanayi yatırımlarının vasıflı işgücünün daha kolaylıkla bulunduğu, su, elektrik, yol gibi altyapı hizmetlerinin tamamlanmış olduğu ve geniş pazarlara ve/veya kentlere yakın olan yörelerde toplanmasına neden olmuştur (73). Eğer teşvik tedbirleri ve uygulanan politikalar, Y.İ.D. Modeli ile yapılacak yatırımları, bu bölgelere çekebilirse, bu bölgelerdeki hem altyapı yatı-

(71) ULUATAM ..., a.g.m.

(72) Alarko Tanıtım İlânı

(73) Cem ALPAR, **Çok Uluslu Şirketler Ve Ekonomik Kalkınma**, Ankara, 1980, s.239.

rımlarının, hem de diğer yatırımların gerçekleştirilmesi sağlanabilir. Burada önemli olan, teşvik tedbirlerinin yatırımcıları ülkenin geri kalmış bölgelerine çekmekte ne derece etkin olduğu veya yatırımcının teşvik tedbirlerine ne ölçüde duyarlılık gösterecekleridir.

7) Dış Siyasi ve Ekonomik İlişkilere Etkisi

Yatırımlar ile ülkenin dış dünya ile ilişkilerinin ekonomik ve siyasi boyutu giderek genişler. Ülkelerin siyasi sosyal durumlarına, ulusal gücüne bağlı olarak yabancı yatırımların etkisi de farklı olmaktadır (74). Çokuluslu firmaların dünya üzerindeki nüfusu ise inkar edilememektedir. Bu ekonomik gücün bir ülke konusundaki düşünceleri, o ülkenin uluslararası ilişkilerinde kolaylıkların doğmasını sağlamaktadır (75).

Türkiye açısından önemli olan bir başka konu da AT'a tam üyeliktir. İleriki tarihlerde Türkiye'nin AT ile bütünleşmesi söz konusudur. Oysa AT ülkeleri ve Türkiye'nin ekonomik yapıları karşılaştırıldığında, kişi başına yatırım düzeyinin AT'da daha yüksek, firma ölçeğinin daha büyük, işgücününün eğitim düzeyinin çok daha yüksek, bilimsel araştırma ve teknolojinin karşılaştırılmayacak düzeyde ileri ve ilerlemekte olduğu, buna karşılık fiyat artışlarının çok daha düşük oranlarda kaldığı görülmektedir (76). Tam üyelik gerçekleştiğinde

(74) Dünya'da ve Türkiye'de ..., a.g.e., s.267.

(75) Dünya'da ve Türkiye'de ..., a.g.e., s.74.

(76) Gülten KAZGAN, 100 Soruda Ortak Pazar ve Türkiye, Gerçek Yayınevi İstanbul, 1975, s.204.

ise emek gibi sermaye faktörü de serbestçe dolaşabilecektir. AT'ın sanayi ve ileri rekabet gücü karşısında gerileyip kayıplara uğramamak için sanayi ve hizmetler sektöründeki hazırlıklara başlamak, ileri teknolojiyi kullanmak, verimliliği arttırmak, dünya rekabetine açılmak, kaynakları en rasyonel biçimde kullanmak ve uzun vadeli düşünmek gibi durumları yerine getirmek gerekmektedir (77). Bunların yerine getirilmesini sağlama da Y.İ.D. Modeli belirli oranda yardımcı olmaktadır.

Y.İ.D. Modelinin AET'ye girme döneminde Türkiye için önemi büyüktür. Bu model kapsamında Türkiye'deki belediyeler en kısa zamanda kentlerinde herhangi bir bedel ödmeden en modern tesislere sahip olabilirler. Örneğin, arıtma tesisleri, sağık hava depoları, hastaneler, spor tesisleri v.b. gibi. Avrupa'dan bu sayılan tesisler için Türkiye'ye gelen yatırımcılar beraberlerinde know-howlarını, AET norm ve standartlarına uygunluk garantilerini de beraberlerinde getireceklerdir (78).

Türkiye, Y.İ.D. Modeli ile dolaylı olarak, tek başına elde edemeyeceği kadar büyük çapta ve uygun koşullarda kredi temin etme olanağına kavuşmaktadır (79).

İstanbul havaalanının tamamlanması sonucu Türkiye'nin bölgedeki konumu da değişecektir. Çünkü proje gerçekleştiğinde, yabancı havayolları Atatürk Havaalanını tercih edebileceklerdir (80).

(77) Türk Ekonomisinin meseleleri ve Tekliflerimiz, T.O.B.B. Yayınları, No.48, Ankara, 1987, s.33.

(78) BAŞI, a.g.m.

(79) OKTAY, a.g.e., s.288.

(80) Alarko İlanı.

8) Mahalli İdarelere Etkisi

Belediye yatırımlarının doğrudan kalkınmaya yani milli gelir artışına dönük yatırımlar üzerinde uzun dönemdeki etkileri gözardı edilmemelidir. Çünkü belediye yatırımları genelde altyapı yatırımlarıdır. Ve diğer yatırımların ekonomik olarak çalışabilmeleri altyapı yatırımlarının varlığına bağlı olmaktadır.

Belediyelerin, beldede yaşayanların mahalli ihtiyaçlarını karşılamak için yapması gereken yatırımları arasındaki gibi gruplandırabilir . Bunlar 1580 sayılı yasanın Belediyelere yüklediği görevlerdir (81).

a. Temel Kent Altyapı Yatırımları

- Şehiriçi yollar ve meydanlar yapmak,
- Kanalizasyon şebekesi kurmak,
- Şehiriçi su şebekesi kurmak
- Parklar, mezarlıklar yapmak,
- Kentiçi köprü, iskele, rıhtım inşaatı,
- Havagazı şebekesi kurmak,

b. İmarla İlgili Projeler

- Nazım planı yapmak,
- İmar planı yapmak,
- Harita yapmak,

(81) İl Planlama ve Koordinasyon Müdürleri ile APK ve İl Planlama Uzman Yardımcıları Kurs Notları, T.C. İçişleri Bakanlığı Ya.No.416, APK.16 Ankara, 1986, s.459.

c. Ekonomik Nitelikte Yatırımlar

- Hal ve pazar yerleri açmak,
- Küçük sanayi bölgesi ve çarşısı kurmak,
- Otel, dükkan v.b. yerleri yapmak,
- Mezbaha yapmak,
- Soğukhava deposu, ekmek fabrikası v.b. yerleri açmak,
- Hamam, sauna v.b. binaları yapmak

d. Sosyal ve Kültürel Nitelikteki Yatırımlar

- Okuma salonu, kütüphane yapmak,
- Sağlık tesisleri kurmak,
- Sosyal tesisler kurmak,
- Ucuz belediye konutları yapmak (82).

Belediyelerin ellerindeki teknik ve finansman olanakları içerisinde proje değerleri milyarları bulan altyapı tesislerini yapmaları olanaksız duruma gelmiştir (83).

Büyük kent belediyelerinde toplam belediyeli nüfusun büyük bir kısmı yaşamaktadır. (Ankara, İstanbul, İzmir Belediyelerinde toplamın %62,7'si) Bu büyük nüfusun gerektirdiği yatırım ihtiyacı belediye gelirleriyle karşılanamayacak düzeye ulaşmıştır. Özellikle metro, raylı sistem gibi altyapı yatırımlarının maliyetleri çok yüksek görülmektedir (84). Bu

(82) İl Planlama ..., a.g.e., s.461.

(83) İl Planlama ..., a.g.e., s.480.

(84) İl Planlama ..., a.g.e., s.481.

tür kaynak sıkıntılarını belediyeleri yeni finans kaynaklarını aramaya yöneltmiştir.

Model belediyelere zaten kısıtlı olan kaynaklarını zoramadan ve en kısa zamanda bu tesislere sahip olma olanağını sağlamaktadır.

Örneğin; toplam yatırım değeri 650 milyon dolar olan Ankara Metro Projesi ve yine toplam yatırım değeri 500 milyon dolar olan İzmit İçme Suyu projesi bu model çerçevesinde gerçekleştirilecektir. Bu yatırımların belediye ve bütçesine getirdiği olumlu katkıları göz ardı edilemez. Ayrıca kendi olanaklarıyla yıllar sonra bile zor gerçekleştirebileceği tesislere yıllar önce sahip olmaktadır.

Yerel yönetimlerin bu modeli benimsemesi ile kentlerde alıcısı hazır fizibil projeler, Y.İ.D. Modeli ile uluslararası ihaleye açılmaktadır (85).

Tablo VI'da mahalli idare yatırımlarının dağılımı görülmektedir. 1988 yılında mahalli idare yatırımlarına toplam 1970.5 milyar lira ayrılmıştır. Y.İ.D. Modeliyle gerçekleştirilecek sadece Ankara Metrosu ve İzmit İçme Suyu projelerinin toplam yatırım değeri yaklaşık 2 trilyon lira olmaktadır. Bu değerinde Y.i.D. modelinin mahalli idare yatırımlarına olan etkisini daha açık gösterebilmektedir.

(85) OKTAY, a.g.e., s.287.

TABLO VI
MAHALLİ İDARE YATIRIMLARININ DAĞILIMI
(Milyar TL)

	1986		1987		1988		
	Tutar	Tutar	% Pay	Tutar	% Pay	Tutar	% Pay
Tarım		9.9	1.8	24.2	2.3	75.6	3.8
İmalat Sanayi		5.1	0.9	5.2	0.5	17.6	0.9
Ulaştırma ve Haberleşme		212.5	39.3	446.2	41.9	785.5	39.9
Turizm		72.6	13.5	101.2	9.5	198.6	10.1
Konut		19.5	3.6	35.9	3.4	66.9	3.4
Eğitim		40.5	7.5	64.6	6.0	101.6	5.2
Sağlık		3.0	0.6	7.3	0.7	12.5	0.6
Diğer Hizmetler		177.0	32.8	379.9	35.7	712.2	36.1
		<u>540.1</u>	<u>100.0</u>	<u>1.065</u>	<u>100.0</u>	<u>1.970.5</u>	<u>100.0</u>

Kaynak : İ.S.O. Ekonomik Rapor Ağustos 1989.

9) Diğer Etkileri

Yap-İşlet-Devret Modeli çerçevesinde sunulan yatırım fırsatları yabancı sermayeyi Türkiye'ye gelmeye ikna edecek biçimde düzenlendiğinde modelin sermaye girişini artıracığı görülecektir (86).

Türkiye'nin Y.İ.D. Modelini ileriki yıllarda daha da geliştirerek gelişmekte olan ülkelere örnek olacak bir yatırım finansman aleti durumuna getirebilir (87).

Ayrıca işleri durgunluk durumuna giren Türk Müteahhithlik firmalarının da bu yöntemi kullanarak siyasi rejimi istikrarlı ancak döviz sıkıntısı içindeki ülkelerde baraj, köprü, yol, liman v.b. tesisler ihalelerinde rakiplerine göre avantaj sağlamaları mümkün olabilmektedir (88).

(86) ULUATAM, a.g.m., s.28.

(87) OKTAY, a.g.e., s.288.

(88) OKTAY, a.g.e., s.288.

S O N U Ç

Yap-İşlet-Devret, başta altyapı olmak üzere çeşitli yatırım projelerinin yerli ve yabancı firmaların katılımı ile gerçekleştirilmesi için oluşturulmuş bir ekonomik işbirliği modelidir. Modelin amaçlarından bazıları, kamunun hizmet alanına giren yatırımlarda finansman gereksinimlerinin karşılanabilmesi, yabancı sermayenin ülkeye çekilebilmesi ve yatırımların hızlandırılarak arttırılabilmesi v.b. olmaktadır. Y.İ.D. Modeli uygulamalarında ilgili kuruluşlar değişik tiplerdesözleşmeler düzenlemektedirler. Projelerde tesisin yapımını üstlenen kuruluş, bir tesisi inşa etmeyi ve belirli bir süre ile bağlı olarak işletmeyi, belirlenen sürenin sonunda tesisi işler durumda ilgili kuruluşa devretmeyi yüklenmektedir. Y.İ.D. Modelinde genel olarak yabancı ve yerli yatırımcılar, işletmeciler ve finansör kuruluşlar yer almaktadır. Bununla birlikte uygulamada bazen Y.İ.D.'e çok yakın bazı teknikler de kullanılmaktadır. Bunlar: Yap-İşlet-Kirala-Devret, Tamamla-İşlet-Devret, Kur-İşlet-Devret, Restore Et-İşlet-

Devret, Yap-İşlet-Sahipol olmaktadır. Modelin uygulamasına yol açan faktörlerden en önemlisi gelişmekte olan ülkelerin dış borçları ve kaynak yetersizliği olarak kabul edilmektedir. Gelişmekte olan ülkeler, sürekli bütçe açığı vermekte döviz girdileri dış borç-anapara ve faiz ödemeye yetmemektedir. Y.İ.D. Modeli, gelişmekte olan ülkelerin dışborç ve kaynak yetersizliği sorunlarını ortadan kaldırmak için geliştirilmiş bir aracı olmaktadır.

Y.İ.D. uygulamaları, ekonomide tasarruf, yatırım, gelir, üretim ve istihdam gibi unsurları arttırırken, ödemeler dengesi üzerinde iyileştirici etkiler yaratmakta ve teknoloji, yönetim bilgisi, bölgesel kalkınmayı genişleterek, uluslararası ilişkilerde bütünleşmeyi kolaylaştırmaktadır.

Türkiye'de gerçek anlamda Y.İ.D. Modeli 1984 yılında gündeme gelmiştir. Model kapsamında milyarlarca dolarlık hidroelektrik santralleri, barajlar, otoyollar, serbest bölgeler, havalimanları, oteller, metrolar, dinlenme tesisleri v.b. gibi yatırım projeleri gerçekleştirilmektedir. Türkiye'nin son yıllarda özellikle imalat ve hizmet sektöründeki gelişmeler altyapı yatırımlarının ihtiyacının ortaya çıkmasına neden olmuştur. Bu yatırımları gerçekleştirmek için sermaye yetersizliği ve dışborç güçlükleri modelin Türkiye'de uygulamasına yol açan faktörlerin başında gelmektedir.

Türkiye'deki uygulamalar irdelendiğinde: ekonomiyi etkileyecek büyük boyutlu yatırımların yapım ya da proje aşama-

sında olması, modelin ekonomik etki ve faydaları konusunda somut bir yargıya ulaşılmamasına engel olmaktadır. Çünkü, Y.İ. D. Modeline ilişkin projeler genellikle uzun vadeli ve sonuçlarının elde edilmesi için uzun bir zamanı gerektiren nitelikteki projelerdir. bu durumda modelin Türkiye'deki ekonomik etkileri konusunda kesin bir değerlendirmede bulunmak için vakit henüz erken görülmektedir. Ancak, her ne kadar Türkiye'deki uygulamalarla ilgili bilgiler modelin etkileri konusunda bir yorum yapılmasını güçleştirse de, yine konuyla ilgili bazı ilk değerlendirmelerin imkanı ortaya çıkmış bulunmaktadır.

Buna göre, Y.İ.D. Modelinin Türkiye'deki uygulamalarının ekonomik etkileri aşağıdaki gibi özetlenebilir.

- Ülkeye milyarlarca dolarlık tasarruf-yatırım ve gelir etkisi yaratmanın yanında, yeni üretim alanlarının açılmasını sağlayacaktır.

- Ödemeler dengesi üzerinde özellikle sağlayacağı döviz tasarrufu nedeniyle iyileştirici etkiler yaratacağı görülmektedir. Yabancı sermayenin ülkeye gelmesini kolaylaştırabileceği anlaşılmıştır.

- İstihdamda ve üretimde önemli artışlar meydana getireceği anlaşılmıştır.

- Uygulanmaya konduğu bölgenin kalkınmasını kolaylaştıracak, bölgesel farklılaşmayı (kültürel, toplumsal, ekonomik v.b.) ortadan kaldıracak şekilde anlaşılmıştır.

- Belediyelere yeni bir finans kaynağı yaratacağı be, lirlenmiştir.

- Dışborç tasarrufu sağladığı belirlenmiştir.

- Ülkenin kaynak yetersizliğini büyük ölçüde ortadan kaldıracığı görülmüştür.

Türkiye'nin ekonomik yapısı ve ekonomik yapısını oluşturan unsurlarındaki değişme ve gelişme eğilimleri gözönüne alındığında, Y.İ.D. Modelinin ülkenin ekonomik gelişmesini hızlandırmada önemli katkılar sağlayacak bir finansman modeli olduğu görülmektedir.

Sonuç olarak, teorik yapısı ve amaçlarına uygun biçimde uygulandığında Y.İ.D. Modelinin özelde Türkiye ekonomisinde, genelde ise gelişmekte olan ülke ekonomilerinde oldukça önemli bir fonksiyona sahip olacağı söylenebilir.

Y A R A R L A N I L A N K A Y N A K L A R

- ALKİN Erdoğan : İktisat, Filiz Kitabevi, İstanbul, 1984.
- ALPAR Cem : Çok Uluslu Şirketler ve Kalkınma, Turhan Kitabevi, Ankara, 1980.
- BAHŞİ Gökhan : "Yap-İşlet-Devret Modeli ve Türkiye Uygulaması", İ.S.O. DERGİSİ (Haziran 1988).
- BOZKURT Ünal : Ekonomide Yabancı Sermayenin yeri ve Önemi, YASED Ya.No.20, İstanbul, 1985
- BULUTOĞLU Kenan : 100 Soruda Türkiye'de Yabancı Sermaye, Gerçek Yayınevi, İstanbul, 1980.
- HAMİTOĞULLARI Beşir : Teknoloji Transferinin Teorik Bazı Sorunları", Teknoloji Transfer Sorunu ve Türkiye Ekonomi Kurumu Ya.No.197415.
- HAN Ergül : Kalkımda Altyapı Yatırımları, İ.T.İ.A. Ya.No.127/77, Eskişehir, 1975.
- KARLUK Rıdvan : Türkiye'de Yabancı Sermaye Yatırımları, İ.T.O. Ekonomik Yayınlar Dizisi, No.13, İstanbul, 1983.
- KATMAN Sönmez : "Borçu Ülkelerde Altyapı Yatırımlarının Özelleştirilmesi", DÜNYA GAZETESİ (8 Aralık 1988).

- KAZGAN Gülten : 100 Sorunda Ortak Pazar ve Türkiye, Gerçek Yayınevi, İstanbul, 1975.
- KAZGAN Haydar \: "Yap-İşlet-Devret Modeli Yeni Bir Buluş Mudur?", EKONOMİ BÜLTENİ, (26 Eylül 1988), No.112.
- OKTAY Nüvit : Karşılıklı Ticaret Sistemi, Anadolu Ün.Ya. No.232, İ.İ.B.F.Ya.No.52, Eskişehir, 1987.
- ÖZBALCI Yılmaz \: "Yap-İşlet-Devret Uygulamasının Vergileme ile İle Yönleri Hakkında", VERGİ DÜNYASI DERGİSİ, (Şubat 1989), s.102.
- ŞATIROĞLU Kadir : Çok Uluslu Şirketler, Ankara Ün.S.B.F. Ya. No. 536, Ankara, 1984.
- ŞEN Müjgan : Power Sektör and The B.O.T. Model in Turkey, Enerji ve Tabii Kaynaklar Bakanlığı Ankara, 1990.
- ŞATIROĞLU Kadir : Çok Uluslu Şirketler, Ankara Ün. SBF Ya. No.536, Ankara, 1984.
- TUNCER Baran : Türkiye'de Yabancı Sermaye Sorunu, Ankara Ün.SBF Ya.No.241, Ankara, 1968.
- ULUATAM Özhan \: "Yap-İşlet-Devret Modeli Üzerine Düşünceler, İŞVEREN DERGİSİ, (Şubat 1989), s.5.
- URAS Güngör : Türkiye'de Yabancı Sermaye Yatırımları, İktisadi Yayınlar, İstanbul, 1979.
- : "Yap-İşlet-Devret Yöntemi ile Borçlanma", DÜNYA GAZETESİ (8 Aralık 1988).
- : İl Planlama ve Koordinasyon Müdürleri ile APK ve İl Planlama Uzman Yardımcıları Kurs Notları, T.C.İçişleri Bakanlığı Ya.No.416, APK.16, Ankara, 1986.
- : İŞLETME VE FİNANS DERGİSİ, S.58, Ocak 1991.

- : EKONOMİST DERGİSİ, 20 Ocak 1981.
- /: PANORAMA DERGİSİ, 7 Ekim 1990.
- : Yap-İşlet-Devret Modeli DPT, Ankara, 1990.
- : B.O.T. Model, DPT, Ankara, 1990.
- : 1989, İktisadi Rapor, Merkez Bankası.
- : 1990, İktisadi Rapor, Merkez Bankası.
- : 1988, Ekonomik Rapor, T.O.B.B.
- : 1989, Ekonomik Rapor, T.O.B.B.